

Tudományos és Műszaki Tájékoztatás

Könyvtár- és információtudományi
szakfolyóirat

59. évfolyam
HU ISSN 0041-3917

2012/10

Tartalom

Ajánló

KOVÁCSNÉ KORENY Ágnes: **Együttműködés, párbeszéd, konszenzus**

Cikkek

- DANCS Szabolcs: **Az elektronikus kötelepéldányok könyvtári szolgáltatása**407
- FORBES, Graeme S.: **Nemzeti emlékezet és digitális hozzáférés: Az elektronikus dokumentumok kötelepéldányainak helyzete az Egyesült Királyságban**415
- LENGYEL Mónika – ANDAHÁZI SZEGHY Viktor – MAGYAR Gábor: **Mindenki másképp csinálja! A retrospektív konverzió két útja**421

Beszámolók • Szemlék • Referárumok

- CAROLI, Cinzia – SCIPIONE, Gabriella – RRAPI, Eida – TROTTA, Giuseppe: **ARROW: az Europeanaban tárolt jogi információk és árva művek nyilvántartásai** (Ref.: Dancs Szabolcs) 435
- MARTIN, Rebecca A.: **Értéknövelt szolgáltatás az olvasóknak: ingyenes és nyílt hozzáférésű források megtalálása** (Ref.: Drótos László) 437
- LOVING, Matthew – OCHOA, Marilyn: **A Facebook mint tanulásszervezési eszköz** (Ref.: Drótos László) 440
- YUAN, Shunbo – HUA, Weina: **Nyílt hozzáférésű, könyvtár- és információtudományi témájú folyóiratok jelentőségének mérése a hivatkozások és a linkek alapján** (Ref.: Drótos László) 443

Hirek

- Az Amazon a Kindle tulajdonosoknak kölcsönkönyvtárat nyújt • Bowker-tanulmány az e-könyvek nemzetközi használatáról • Az EBSCO közreadta a Business Source Corporate Plus adatbázist • Vogue Archive • A Gale új interfésze a Virtuális Referenz-könyvtárhoz • Cikk-kölcsönzés a Cambridge Journals-nél • Oxford Index • Az EBSCO közreadta a Medline Complete adatbázist • A Springer iPhone alkalmazása • Az EBSCO első előfizetési e-könyvgyűjteménye
(Összeállította: Szántó Péter)446

Scientific and Technical Information

Hungarian journal of library and information science

Vol. 59 • 2012/10

Summaries

DANCS, Sz.: Making legal deposit copies of electronic publications available in libraries 407

The scope of legal deposit has already been extended to electronic materials in many countries. Although in Hungary the Legal Deposit Decree of 1998 covers e-publications as well, it focuses mainly on off line works. The regulations regarding products such as downloadable e-books and print-on-demand publications have not as yet been clarified, and the restrictions of access to non-print works are contradictory as well. The author suggests that the relevant regulations should be reviewed on the basis of international practice. He comes to the conclusion that access to non-print works that come within the scope of legal deposit should be restricted to one display terminal in each of the deposit libraries at any one time. This method would largely mirror the system for printed publications.

FORBES, G. S.: National Memory and Digital Delivery: Progress with the Legal Deposit of Electronic Publications in the United Kingdom 415

In the United Kingdom the *Legal Deposit Libraries Act 2003* reaffirmed the provisions of the *Copyright Act 1911* for the legal deposit of printed publications at six libraries: the British Library, the national libraries of Scotland and Wales, The Bodleian Library in Oxford, Cambridge University Library, and the library of Trinity College in Dublin. Publishers in the UK are obliged to send one copy of each of their publications to the British Library, free of charge, within one month of the date of publication. This is administered through the Library's Legal Deposit Office. The other five libraries have the right to request the deposit of publications, free of charge, within a year of the date of publication. Whilst the British Library receives legal deposit materials through their Legal Deposit Office, the other libraries use the Agency for Legal Deposit Libraries (ALDL) to claim the majority of publications on their behalf. The six legal deposit libraries cooperate in recording and maintaining the published archive of the British Isles. A key element of this cooperation is the Shared Cataloguing Programme. Each of the libraries is responsible for cataloguing an agreed allocation of printed books. They use a Standard Record Specification using MARC 21, the *Anglo-American Cataloguing Rules*, authority controlled name and subject headings and send the records to the British Library by FTP where *Dewey* numbers are added before the records are made available as the *British National Bibliography*. The 2003 Act, as well as reaffirming the provisions of the earlier Act for printed publications also extended the principle to cover electronic publications. However, the Act did not bring legal deposit of electronic publications into effect; it gave powers to the Secretary of State for Culture, Media and Sport (DCMS) to

make regulations for the deposit of non-print, including digital publications on hand-held media or available on-line. The libraries are hopeful that the legislation will come into force from 1 April 2013 and the preparation for the operational aspects of the legislation is well underway. In all there are ten legal deposit projects running under the Digital Library Programme managed by the British Library. Collectively the projects cover all aspects of ingest, storage and access. The projects are still live and subject to change, and are, of course being undertaken in anticipation of the successful passage of United Kingdom legislation.

LENGYEL, M. – ANDAHÁZY SZEGHY, V. – MAGYAR, G.: Everybody has his own way! A comparison of two ways of retrospective conversion 421

To meet the requirement of the universal availability of publications, having finished the retrospective conversion of catalogues in various libraries with national responsibilities and in county libraries, the time has come to continue this work in smaller special collections as well. The paper wishes to compare the work processes and results of two recent large projects. Each project applied an automatic solution for retroconversion, but the approaches were completely different. One of the projects – in the Library of the Hungarian Museum for Military History – processed more than 20,000 catalogue cards, while the other one – at the Library of the Hungarian Dance Academy – covered 16,000 cards.

The method of retroconversion was completely different with the two projects. In the first case, each entry in the online catalogue originated in printed catalogue cards. In the other case the records were downloaded from a shared catalogue system after they had been retrieved using certain data elements detected in the scanned text of catalogue cards, and the entries were completed with local data. In the first case the segmentation of data and data groups was carried out after the migration of data strings, based on punctuation, as available from a database using the *Huntéka ILS DBMS* software. In the other case the scanning and text analysis of cards was done only to obtain some identifying units for the retrieval of bibliographic records. The database of cards having been scanned and segmented based on punctuation needed naturally more operative work in the second part of the project as compared to the database built of downloaded records, especially because of the big amount of non-identifiable authority records.

The article gives an overview for both projects of the considerations which have led to using the methods chosen, indicates the problems that occurred during the project, presents the costs of both solutions, and finally, tries to conclude general lessons.

Az elektronikus köteleespéldányok könyvtári szolgáltatása*

A számítógépes állomány formájában megjelenő, non-print kiadványok könyvtári forgalmazása és kölcsönzése összetett feladat. Jelen írás a témának egy szűkebb szegmensével kíván foglalkozni, jelesen a dokumentumtípusok egy jól körülhatárolt köre, a nem fizikai hordozón megjelent, távoli hozzáférésű vagy letölthető (online) kiadványok, mindeneke előtt az elektronikus könyvek és folyóiratok köteleespéldányainak könyvtári szolgáltatásával. A kérdésnek – egymással összefüggésben álló – jogi és műszaki aspektusai egyaránt vannak; ezúttal az előbbieket igyekszem górcső alá venni.

Az elektronikus kiadványok (e-könyvek) könyvtári szolgáltatásáról általánosságban

Az e-könyvkölcsönzés kulcsproblémái

Stéphanie Michaux szerint [1] öt kulcsprobléma hathatós kezelésére kell felkészülnie annak, aki szeretné létrehozni a digitális tartalmak, mindeneke előtt az e-könyv jellegű kiadványok könyvtári kölcsönzésének életképes modelljét. Az alábbiakban e problémák rövid ismertetésére vállalkozom, esetenként kitérve a köteleespéldányok szolgáltatásával való összefüggéseikre is.

E-könyvek átfogó katalógusa

Mivel az elektronikus könyvek jelen formában, különböző szolgáltatási felületeken, kiadói, terjesztői platformokon keresztül történő hozzáférhetővé tétele komoly akadályt jelent a művek egységes felületen történő, felhasználóbarát könyvtári szolgáltatásában, elengedhetetlenül szükséges egy globális e-bookkatalógus létrehozása. (A problémafelvetés az elektronikus köteleespéldányok szolgáltatásának kérdéskörét kevéssé érinti, hiszen a köteleespéldány-jogosult intézmények a tartalmakat saját webes felületükről, illetve online katalógusukból szolgáltatják.)

Az e-könyvek hozzáférhetősége

A hozzáférhetőség kapcsán Michaux a DRM-technológia alkalmazására, az e-könyv olvasó készülékek és formátumok sokféleségére, az ezzel kapcsolatos kompatibilitási nehézségekre, vala-

mint mindezeknek a felhasználók számára elretentő hatásaira hívja fel figyelmünket.

Mi a garancia a kalózkodás ellen?

Hogyan lehet megnyugtató választ adni a kiadói aggodalmakra? – teszi fel a kérdést Michaux. Szerinte az állományok letölthetőségétől és az emiatt bekövetkező bevételkieséstől való félelmek azok, amelyek a legnagyobb mértékben lassítják az e-kiadványok könyvtári kölcsönzésének elterjedését, és ugyaninnen eredeztethető az elektronikus köteleespéldányok beszolgáltatásának nem kielégítő, hiányos volta is. Ez a bizalmatlanság az oka annak is, hogy a kiadók egy része korlátozottan vagy egyáltalán nem hajlandó e-könyveket értékesíteni a könyvtáraknak. [2] Jó hír e téren, hogy az amerikai Penguin, amely korábban hasonló okokból felfüggesztette a könyvtárakkal való ilyen irányú együttműködését, egy kísérleti programba kezdett, amelynek keretében e-könyveiket, hat hónappal azok megjelenését követően, elérhetővé teszik egyes nyilvános könyvtári rendszerek számára. [3]

Ehhez hasonló megoldási javaslat merült fel az Egyesült Királyságban is a köteleespéldányok könyvtári szolgáltatásával kapcsolatban: "Sok kiadó gondolta azt, hogy a kereskedelmi céllal készült anyagok beszolgáltatását a megjelenéshez

* A cikk alapjául szolgáló vitaindító előadás a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 44. Vándorgyűlésén hangzott el, Győrben, 2012. július 13-án, az MKE Jogi Szekció által szervezett „Elektronikus köteleespéldány-szolgáltatás” című kerekasztal-beszélgetés keretében.

képezt késleltetni kell. Ezt a könyvtárak nem így látják: kompromisszumos megoldás lehet a gyors beszoigáztatás kombinálása az embargóval. Ez azt jelenti, hogy az előállítók rögtön beszoigáztatják a tárolókönyvtárnak az adatbázisaikat, a könyvtár viszont csak egy meghatározott idő után szolgálthatja azokat, így nem sérülnek a kereskedelmi érdekek.” [4]

Gyorsan változó technológia

Miért investáljunk egy olyan termék beszerzésébe, amely a technológia gyors elavulása miatt két-három év múlva használhatatlanná válik? Ez a kérdés a kötelezpéldányok kapcsán másként merül fel, hiszen a kötelezpéldány-jogosult intézmény kötelezettsége, hogy gondoskodik a beszoigáztatott dokumentumok archiválásáról, hosszú távú megőrzéséről, és ezzel összefüggésben az adatmigrációról, illetve az elavulás problémájának hatékony kezeléséről. Megjegyzendő, hogy ez a kötelezpéldányok előállítóinak – is – elemi érdeke.

A szerzők díjazása

Létre kell hozni a szerzői jogdíjak kezelésének, elosztásának jól működtethető, fenntartható modelljét. (Mérlegelésre szorul, hogy indokolt-e a kötelezpéldányok kiemelése ebből a modelltől.)

Az e-könyvkölcsönzés modelljei

Michaux három, a könyvtári világban jelenleg alkalmazott e-könyvkölcsönzési modellt azonosít:

1. Pay-per-use – a könyvtár a kölcsönzések száma alapján kalkulált havi díjat fizet a szolgáltatónak.
2. Rent-to-own – a könyvtár egy meghatározott ideig csupán kölcsönzési joggal rendelkezik az állomány felett, mielőtt annak tulajdonosává válna.
3. Licenc – a könyvtár a kiadvány licencelésével korlátozott számú kölcsönzési lehetőséget vásárol magának.

A hazai jogi szabályozás ellentmondásossága

A vonatkozó hazai jogszabályok eltérő értelmezéseket tesznek lehetővé mind a kiadványok előállítóinak (szűkebb értelemben: a kiadóknak) a kötelezettségei, mind pedig a könyvtárak (tágabb értelemben: a felhasználók) jogainak tekintetében.

A beszoigáztatási kötelezettség

A probléma

A 60/1998. Korm. Rendelet a sajtótermékek kötelezpéldányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról egyfelől rendelkezik az elektronikus dokumentumok beszoigáztatásának kötelezettségéről (3. § (2)), másfelől azonban nem fogalmaz kellő egyértelműséggel a dokumentumtípus mibenlétével kapcsolatban. [5] A 19. § fogalom meghatározásában (b) ugyanis ezt olvashatjuk: „elektronikus dokumentum: a csak számítógéppel olvasható (mágneslemezen, CD-ROM-on vagy egyéb digitális formában megjelenő) dokumentum, beleértve azt a szoftvert is, amely az elektronikus dokumentum része, illetve annak használatához szükséges”.

Jóllehet az „egyéb digitális formába” joggal beleérthetnénk a távoli hozzáférésű dokumentumokat is, a rendelet melléklete ezeket nem, csupán a fizikai hordozón megjelenteket sorolja fel a három példányban beszoigáztatandó sajtótermékek között.

A letölthető e-könyvek vagy *Print On Demand* típusú termékek, illetve általában a távoli hozzáférésű dokumentumok vonatkozásában tehát a szabályozás nem egészen egyértelmű, habár, ami az előbbieket illeti, érdemes felhívunk a figyelmet a rendelet 3. § (4) bekezdésére, amelynek értelmében „kötelezpéldányokat kell szolgáltatót a sajtótermékek minden kiadási és előállítási változatából (beleértve az elektronikus változatot is), kivéve a tárgyévi változatlan utánnyomásokat”. Az elektronikus kiadási változatra a melléklet is tartalmaz utalást.

A rendelet szövegéből egyenesen következik tehát, hogy az e-könyveket, amennyiben egy nyomtatottan megjelent kiadvány elektronikus formában megjelenő (kiadási) változatai, a kiadó (előállító) köteles beszoigáztatni. Sőt, köteles az elektronikus előállítási változatokat is eljuttatni az Országos Széchényi Könyvtárba. (Arról, hogy mennyiben ördögtől való ötlet, ha a kiadókat e kvázi kéziratoknak/korrektúráknak a beszoigáztatására kötelezzük, lásd alább, a nemzetközi gyakorlatról szóló fejezetet.)

A megoldás

A problémának ez a része egy tiszta helyzetet teremtő, az elektronikus kötelezpéldányok vonatkozásában világosan fogalmazó kötelezpéldány-

rendelet megalkotásával viszonylag egyszerűen orvosolható (lenne). A jogszabálynak, a nemzetközi mintákat is alapul véve, azokból okulva, a gyorsan változó technikai környezethez való adaptálhatóság szükségességét tudatosítva, megfelelő általánossággal kell meghatározni mindazon tartalmak/dokumentumok/kiadványtípusok halmazát, amelyre a hatálya kiterjed.

Ez az elvárásunk teljes mértékig összhangban van az 1998-ban Koppenhágában megrendezett fórum, az „*International Conference on National Bibliographic Services*” (Nemzetközi Konferencia a Nemzeti Bibliográfiai Szolgáltatásokról) során megfogalmazott ajánlások közül a következővel: „A kötelességi példány törvényeknek vagy törvény értékű rendeleteknek meg kell határozniuk a kötelességi példány-szolgáltatás célját, biztosítaniuk kell, hogy a beszerzett példányok alkalmasak legyenek a leírt célok elérésére; *szóhasználatukban és szövegezésükben olyan átfogónak kell lenniük, hogy felöleljék a már létező, információértékkel bíró dokumentumtípusokat és azokat is, amelyeket a későbbiekben fejlesztenek ki*; tartalmazzák a törvény betartásához szükséges intézkedéseket” [6] (kiemelés tőlem, D. Sz.).

Érdekes e helyütt felidéznünk a francia *Code du patrimoine* vonatkozó cikkelyét (Article L131-2) is, amely szerint kötelességi példány-szolgáltatási kötelezettség alá tartozik „*minden, a nyilvánosság felé elektronikus formában közvetített jel, jelzés, írás, kép, hang, avagy bármilyen jellegű üzenet*”. [7]

Egy másik példa az átfogó megfogalmazásra az 1997-es dél-afrikai kötelességi példány-törvényből: „*bármely objektum, amely szöveges, grafikus, vizuális, hangzó vagy más, érthető formában információt tárol vagy közvetít valamilyen médiumon, valamint egy dokumentumnak bármely verziója vagy kiadása, amely az előzőek tartalmától, érthetőségétől vagy fizikai megjelenítésétől jelentős mértékben eltér, önálló dokumentumnak tekintendő; a médium magában foglalja mindazokat az eszközöket, amelyeket információk tárolására és közvetítésére használnak, következésképpen olvasásra, meghallgatásra vagy megtekintésre szánnak*”. [8]

A digitális kötelességi példányok könyvtári szolgáltatása

A probléma

Jóval összetettebb az elektronikus kötelességi példányok könyvtári szolgáltatásának kérdése. Ennek

az előző problémával való összefüggése abban áll, hogy az előállítók nem látják tisztán, mi történik az általuk elektronikus kötelességi példányként beszerzett fájlokkal, és ezért elmulasztanak eleget tenni – a számukra amúgy sem teljeséggel egyértelmű – jogszabályi kötelezettségüknek.

Nézzük, hogy a jogalkalmazásnak milyen lehetséges esetei olvashatók ki a jelenleg érvényes jogszabályokból!

Megengedő jogértelmezés

A könyvtári felhasználás számára tágabb teret engedő, megengedőbb jogértelmezés a szerzői jogi törvény [9] alábbi passzusain alapul:

„**35. §** ...

(4) Nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtár, iskolai oktatás célját szolgáló [33. § (4) bek.] intézmény, muzeális intézmény, levéltár, valamint a közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívum a műről másolatot készíthet, ha az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja, és

- a) tudományos kutatáshoz vagy archiváláshoz szükséges,
- b) nyilvános könyvtári ellátás vagy a 38. § (5) bekezdésében meghatározott felhasználás céljára készül,
- c) megjelent mű kisebb részéről, illetve újság- vagy folyóiratcikkéről belső intézményi célra készül, vagy
- d) külön törvény azt kivételes esetben, meghatározott feltételekkel megengedi.

...

„**38. §** ...

(5) A felhasználásra vonatkozó eltérő megállapodás hiányában a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak, iskolai oktatás célját szolgáló [33. § (4) bek.] intézmények, muzeális intézmények, levéltárak, valamint közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívumok gyűjteményeinek részét képező művek az ilyen intézmények helyiségeiben ezzel a céllal üzembe állított számítógépes terminálok képernyőjén tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljára a nyilvánosság egyes tagjai számára szabadon megjeleníthetők, és ennek érdekében – külön jogszabályban meghatározott módon és feltételekkel – a nyilvánosság említett tagjaihoz szabadon közvetíthetők, ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételt is, feltéve, hogy az ilyen felhasználás jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja.”

A megengedő jogértelmezés tehát a citált jogszabályi helyek alapján abból indul ki, hogy

- 1) az elektronikus kötelempéldány formájában beszoigálatott műről bizonyos, a törvényben körülhatárolt esetekben másolatok készíthetők, valamint
- 2) az elektronikus kötelempéldányok a gyűjtemény részét képező műként a könyvtár belső helyiségeiben, terminálokön keresztül megjeleníthetők.

A meghatározott célú többszörözés és a zárt, dedikált hálózaton történő megjelenítés lehetőségéből adódik a szabad felhasználásnak az az egészen tág értelmezése, amely szerint a beszoigálatott művek egyes példányai egyidejűleg több – kötelempéldányra jogosult vagy nem jogosult – könyvtárban is hozzáférhetővé tehetők, és egy időben, egyszerre több terminálon keresztül, korlátlan számú felhasználó számára jogszerűen szoloigálatathatók.

E jogértelmezés képviselői tehát azzal érvelnek, hogy a terminálokön való megjelenítés a dokumentumról a törvényi szabályozással összhangban (35. § (4)) készített másolatnak tekinthető, amely másolat pedig, ugyancsak a törvénnyel összhangban (38. § (5)), szabadon hozzáférhetővé tehető.

A feltevés első részével kapcsolatban azonban érdeemes megjegyyezni, hogy *Tóth Péter Benjamin* a digitális könyvtár és a szerzői jog viszonyáról készített tanulmányában [10] felhívja a figyelmet a jogirodalom azon álláspontjára, amely szerint az Sztj. 35.§ (1) értelmében a szoftverek és a számítástechnikai eszközzel működtetett adatbázisok nem másolhatók, még archiválási célból sem. Ahogy a szerző fogalmaz: *„Kiemelendő, hogy a kizárólag internetes periodikumok – mivel azok számítástechnikai eszközzel működtetett adatbázisnak tekintendők – ez alapján az előállító engedélye nélkül nem archiválhatók.”* Fontos továbbá, hogy a nyilvános könyvtárakat csupán a könyvtárközi kölcsönzés (vö. Sztj. 40.§) és a helyszíni olvasás tekintetében illeti meg a többszörözési jog, azaz – újabb idézet a tanulmányból –: *„az archiválás megtörténhet, de az esetleges további felhasználásokért (így pl. az olvasók részére történő tartós digitális másolatkészítésekért) már engedély szükséges kérni.”* A helyszíni olvasás vagy a könyvtárközi kölcsönzés kitüntetett esete, természetesen, lehet a fent említett megengedő jogértelmezés szerinti, dedikált hálózaton keresztül történő szoloigálatás. Az adatbázisszerű kiadvá-

nyok ilyen módon való hozzáférhetővé tétele ugyanakkor továbbra is kérdéses marad (vagy fogalmazzunk úgy: nem lehetséges).

Ez az a pont, ahol beleütközünk egy újabb jogszabályi anomáliába: abba, amely abból következik, hogy a magyar jogrendszer a kötelempéldányokat nem emeli ki kellő módon a többi (más célból, másként szerzeményezett) könyvtári dokumentum közül, s nem határoz meg velük kapcsolatban külön szoloigálatási feltételeket (lásd erről bővebben a külföldi gyakorlatot). A hatályos rendelet ugyanis nagyvonalúan úgy fogalmaz, hogy (11. § (1)) *„Az OSZK (...) b) 1 példányból nyilvános könyvtári szoloigálatásait látja el, illetve ezt a példányt az igazgatási feladatokat ellátó szervezet számára biztosítja”*. Nem szolgál több útmutatással az 1997. évi CXL. törvény sem, amely szerint (61. § (4)) *„Az 55. §-ban foglaltakon túl a nemzeti könyvtár alapfeladatai: a) a Magyarországon keletkezett sajtótermékek kötelempéldány-szoloigálatásra alapozott gyűjtése, megőrzése, szétosztása, (...) f) gyűjteményének elsősorban helyben használat útján történő rendelkezésre bocsátása”*.

Mindez nem ad tehát választ arra a lényegi kérdésre, hogy a három példányban beszoigálatandó elektronikus kötelempéldányok esetén a „példány” kifejezés milyen licenckonstrukciót takar.

Szűkebb jogértelmezés

Nézzünk meg egy, az előbbtől eltérő, a tágabb jogszabályi környezetet, illetve a külföldi gyakorlatot is szem előtt tartó, a szoloigálatás lehetőségeinek tekintetében szűkebbnek tekinthető jogértelmezést!

Ez a felfogás abból indul ki, hogy egy elektronikus kötelempéldány, a nyomtatotthoz hasonlóan, egyidejűleg egy felhasználó számára szoloigálatható, vagyis, ha nem létezik másféle megállapodás, az egy darab, egyfelhasználós licencnek felel meg. A kötelempéldány-rendelet szerint (11. § (2)) *„Az OSZK a mellékletben felsorolt sajtóterméktípusok három kötelempéldányából a) 2 példányt a nemzeti könyvtári alapfeladatok ellátására fordít, b) 1 példányt a KLTE Könyvtára számára küld el”*. Az OSZK-nak ebből következőleg törekednie kell a konkurens felhasználás kizárására, arra tehát, hogy az elektronikus kötelempéldányok egyidejűleg egyetlen felhasználó számára legyenek csak hozzáférhetőek.

A nemzetközi gyakorlat

Egyesült Királyság

2005-ben, nem sokkal a nyomtatott kiadványok tekintetében a régi szabályozást megerősítő, ugyanakkor a non-print kiadványokra is kiterjedő kötelesempéldány-törvény (*Legal Deposit Libraries Act 2003*) hatályba lépését követően, egy könyvtárosokból, a kiadói szféra képviselőiből, valamint független szakértőkből felállított, kormányzat melletti tanácsadói testület, az ún. *Legal Deposit Advisory Panel (LDAP)* kezdte meg a működését az Egyesült Királyságban. A 2003-as törvény alkalmazásának, gyakorlatba való átültetésének támogatásán túl a testület fő feladata, hogy ajánlásokkal segítse a non-print kiadványok kötelesempéldányaira vonatkozó szabályozás megalkotását. A kormányzat által a tárgyban kezdeményezett konzultáció tehát az LDAP ajánlásaira épült. A 2012 februárjában napvilágot látott, a törvényt kiegészítő szabályzat tervezetét ismertető konzultációs jelentés [11] a non-print kiadványok kötelesempéldányainak könyvtári szolgáltatására is kitér.

A tervezett szabályozás értelmében a kötelesempéldány-jogosult könyvtár a non-print kiadványok kötelesempéldányaihoz egyidejűleg egy terminálon keresztül nyújthat hozzáférést, tehát csupán a konkurens felhasználás kizárásával szolgáltathatja őket

Fontos kitétele a tervezetnek, hogy a non-print kiadványok kötelesempéldányai kizárólag megőrzési céllal, illetve a kötelesempéldány-jogosult könyvtárak elveszett vagy megrongálódott példányainak pótlása érdekében másolhatók vagy konvertálhatók. Mindez összhangban van a brit *Szellemi Tulajdon Hivatalának (Property Office)* a szerzői jogi kivételek vonatkozásában megjelentett konzultációs jelentésével [12], amely több ponton is hangsúlyozza, hogy a könyvtári dokumentumok másolásának a megőrzést kell szolgálnia, a formátumok közti konverzióknak pedig – az előbbivel összefüggésben – az elavulás megelőzését.

Nem kis jelentőséggel bír a tervezetnek az a része, amely a kis- és induló vállalkozások tehermentesítése érdekében fogalmaz meg kivételeket. Ezek egyike, hogy az érintett kiadóknak felajánlják a lehetőséget, hogy a nyomtatott kiadvány helyett annak elektronikus (online) változatát szolgáltatásukba be, ha ilyen létezik, és tartalmát tekintve lényegében megegyezik a nyomtatottal. (A moratóri-

um, amelynek értelmében e kivételek megfogalmazódtak, 2014 márciusában fog lejárni.)

(Említést érdemel még, hogy az LDAP mellett létrejött egy bizottság is *Joint Committee on Legal Deposit* néven, amely a kiadói ipar és a kötelesempéldány-jogosult könyvtárak képviselőit tömöríti, s célja a kiadói és a könyvtári szféra közötti együttműködés elősegítése.)

Franciaország [13]

Franciaországban a *Code du patrimoine*, illetve az annak részét képező, 1992-es kötelesempéldány-törvény rendelkezik a kötelesempéldányok beszolgáltatásáról; a digitális kötelesempéldányok ugyanakkor csak a 2006-os szerzői jogi törvénnyel kerültek be a jogszabályba. A szabályozás – a személyes tartalmak kivételével – kiterjed minden, az interneten keresztül közzétett dokumentumra, a weboldaltól kezdve az audiovizuális felvételeken át az e-kiadványokig. Fontos megjegyezni, hogy a kötelesempéldány-törvény gyakorlatba való átültetéséről szóló 1993-as rendeletet 2006-ban módosították annak lehetővé tétele érdekében, hogy a kiadók – a *Francia Nemzeti Könyvtárral (BnF)* való külön megállapodás alapján – a nyomtatott kiadványok beszolgáltatását kiválthassák az eredeti dokumentummal azonos tartalmú digitális állomány rendelkezésre bocsátásával. Ez a szabályozás megengedőbb az előző, Egyesült Királyságbelihez képest, mégpedig annyiban, hogy 1) nem csupán az elektronikus formában is megjelenő kiadványokra terjed ki; 2) nem ideiglenes jellegű, ugyanakkor kevésbé megengedő, amennyiben nem lényegi, hanem pontos tartalmi azonosságot ír elő.

Érdemes megemlíteni még a BnF-ről szóló 1994-es rendeletet is, amely megerősíti, hogy a nemzeti könyvtár alapvető missziója a kötelesempéldányok gyűjtése és hosszú távú megőrzése.

Az elektronikus kötelesempéldányok hozzáférhetősége tekintetében a *Code du patrimoine* úgy rendelkezik, hogy ezek csupán megfelelő felhatalmazással rendelkező kutatók számára szolgáltathatók, a könyvtár saját helyiségeiben, az e kutatók számára kizárólagosan fenntartott munkaállomásokon. [14]

Csehország [15]

Csehországban nem írja elő jogszabály az elektronikus kiadványok kötelesempéldányként való be-

szolgáltatását, így az önkéntes alapon, a kiadókkal való megállapodás révén történik. Az ilyen módon beszoigáltatott digitális dokumentumokat, ha a kiadó másként nem rendelkezik, egyfelhasználós modellben, a könyvtár saját helyiségeiben szolgáltatják.

Hasonlóképpen járnak el a webaratás útján archivált tartalmakkal is, amelyeket szintén csak a könyvtár épületén belül tesznek elérhetővé, kivéve, ha a *Creative Commons* alatt publikált oldalakról van szó, vagy az előállító/kiadó beleegyezett, hogy nyilvánosan hozzáférhetővé tegyék az adott tartalmat.

Összegzés/Javaslat

A beszoigáltatási kötelezettség problémája

Ahogy fentebb is megfogalmaztuk, a nem fizikai hordozón megjelenő, távoli hozzáférésű vagy letölthető kiadványok hiányos beszoigáltatásának problémájára egy megfelelően világosan fogalmazó, a beszoigáltatandó kiadványok körét kellőképpen kifejtő jelleggel definiáló rendelet kodifikálása jelentene megoldását. Mintául szolgálhat e szempontból a Code du patrimoine korábban említett megfogalmazása.

A digitális kötelempéldányok könyvtári szolgáltatásának problémája

Az elektronikus kiadványok könyvtári szolgáltatását illetően, a nemzetközi példák figyelembevételével, az alábbi, az érvényes hazai jogi szabályozásból is kiolvasható gyakorlat alkalmazását javaslom:

- Az online elektronikus kötelempéldányt a kötelempéldány-jogosult könyvtár saját helyiségein belül, egyidejűleg egy felhasználó számára szolgáltathatja, kivéve, ha a kiadóval/előállítóval való írásos megállapodás másként rendelkezik.
- Az előbbiekből következik, hogy a kötelempéldány-jogosult könyvtárnak törekednie kell
 - 1) a konkurens felhasználás kizárására, valamint
 - 2) olyan műszaki megoldások alkalmazására, amelyek megakadályozzák az elektronikus kiadványok letöltését, a felhasználók saját készülékeire való elmentését, interneten ke-

resztül történő továbbítását, megosztását stb.

A fentebb vázolt, jóval megengedőbb, a korlátlan hozzáférés lehetőségét magában foglaló felfogás tehát, ahogy említettem, abból indul ki, „*hogy a terminálokön való megjelenítés a dokumentumról a törvényi szabályozással összhangban (35. § (4)) készített másolatnak tekinthető, amely másolat pedig, ugyancsak a törvénnyel összhangban (38. § (5)), szabadon hozzáférhetővé tehető*”. Ezzel kapcsolatban idézem Tóth Péter Benjamin fentebb említett tanulmányát:

„A digitális archiválás az Sztj. szerint a többszörözés kategóriájába tartozik. Eszerint

„Többszörözés:

- a) a mű anyagi hordozón való – közvetlen vagy közvetett – rögzítése, bármilyen módon, akár véglegesen, akár időlegesen, valamint
- b) egy vagy több másolat készítése a rögzítésről.”

„A mű többszörözésének minősül különösen (...) a mű tárolása digitális formában elektronikus eszközön (...).’ [Sztj. 18.§ (1) (2)] Természetesen ez alapján nemcsak az első archiválási tevékenység, hanem az esetleges későbbi (pl. olvasók részére történő) másolatkészítések is többszörözésnek minősülnek.

Az Sztj. 18.§ (1) és 84/A.§ (1) a) alapján *mind a szerzők, mind az adatbázis-előállítók kizárólagos joga, hogy művük/teljesítményük többszörözését engedélyezzék.*”

Tisztább helyzetet teremtené a brit tanácsadó testületnek (LDAP) a könyvtári másolatkészítés kapcsán megfogalmazott ajánlása, annak alkalmazása is: „*A kötelempéldány-jogosult könyvtárnak meg kell győződnie arról, hogy a másolat egy olyan személy számára készül, aki azt valamely nem kereskedelmi célú kutatás, magáncélú kutatás, törvényalkotói vagy bírósági eljárás (...) érdekében hasznosítja. A másolatnak, amennyiben a kiadó másként nem rendelkezik, nyomtatottnak kell lennie.*” [16]

A kötelempéldányok archiválási célú másolásának lehetővé tétele

A kötelempéldányok beszoigáltatásának alapvető célja, hogy általa az állam gondoskodjon a nemzeti kulturális örökség részét képező kiadványok hosszú távú megőrzéséről. Ez teszi indokolttá annak –

akár jogszabályi szintű – deklarálását, hogy a nemzeti könyvtár, a hosszú távú megőrzésért felelős intézményként, jogosult az elektronikus kötelempéldányoknak az adatmigráció érdekében történő, megőrzési célú másolására/konverziójára. (Ez az Szjt. 35.§ (4) a) értelmében általánosságban, minden „nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtár, iskolai oktatás célját szolgáló [33. § (4) bek.] intézmény, muzeális intézmény, levéltár, valamint a közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívum” vonatkozásában már most is lehetséges.)

A megőrzés (archiválás) tehát jogszabályi kötelezettség, amelyet a 3/1975. KM-PM együttes rendelet [17] a következőképpen fogalmaz meg:

„15. § (4) A könyvtár megőrző feladatán a tudományos, történeti kutatások szempontjából jelentős, a szervezeti és működési szabályzatban meghatározott dokumentumoknak az állományban való végleges megtartását kell érteni.”

A kötelempéldányok archiválását a vonatkozó rendelet írja elő:

„13. § (1) Az Országos Széchényi Könyvtár a (2) bekezdésben foglaltak kivételével egy kötelempéldányt archiválni köteles.”

(A hivatkozott (2) bekezdés a Magyar Filmintézet, a Magyar Szabványügyi Testület és a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala archiválási kötelezettségére vonatkozik.)

E-kötelempéldányok nem helyszíni hozzáférhetővé tétele/kölcsönzése

A kérdés kényes volta, a technikai megoldások (pl. DRM) elégtelensége miatt, s egyben a vázolt nemzetközi gyakorlattal összhangban azt javaslom, hogy napoljuk el azt a felvetést, hogy a kötelempéldány-jogosult könyvtárak felhasználói a jogosult könyvtárak falain kívül, saját készülékeikre is kölcsönözhessek az e-kiadványokat.

Műszaki leírások közzététele

Egyes kiadók részéről felmerül az igény, hogy a kötelempéldány-jogosult intézmények tegyék közzé az e-kiadványok letölthetőségének, megoszthatóságának érdekében alkalmazott biztonsági intézkedéseikre vonatkozó műszaki leírásokat. Ez, bár látszólag a kiadók meggyőzését, az együttműködési hajlam növelését szolgálhatná, egyben a koc-

kázat fokozását is jelentené a rendszer esetleges gyöngye pontjainak kitergetésével.

Nyilvános haszonkölcsönzési jog (PLR)

A diskurzus érdekeltjei – a kiadók és a kötelempéldány-jogosult könyvtárak mellett – maguk a szerzők is, akiket a nyilvános haszonkölcsönzés fejében megfelelő díj illet meg. [18]

Jótekményen befolyásolhatná a kérdés tisztázását az is, ha a közös jogkezelő szervezet megbízható adatgyűjtésének következményeként a szerzői jogdíjak eljuthatnának a jogosultakhoz.

Záró megjegyzés

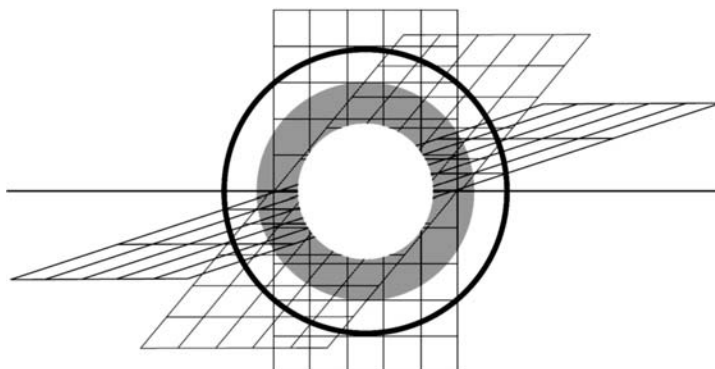
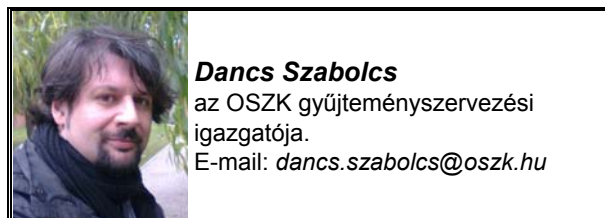
Fontos volna, hogy a kiadók és a könyvtárak, az egymástól való kölcsönös függésüket felismerve, közösen keressenek konszenzusos megoldásokat a felmerülő problémákra, egyszersmind bizonyítva, hogy van lehetőség értelmes, termékeny párbeszédre a versenyszféra és a közszféra szereplői között.

Jegyzetek és irodalom

- [1] MICHAUX, Stéphanie: A la recherche d'un modèle viable de prêt numérique pour les bibliothèques <http://www.lettresnumeriques.be/2012/05/31/a-la-recherche-dun-modele-viable-de-pret-numerique-pour-les-bibliotheques/> (Megtekintve: 2012. június 21.)
- [2] Érdemes itt felhívni a figyelmet a JISC (Joint Information Systems Committee) 2009-ben készített jelentésére, amely esetenként egymásnak igencsak ellentmondó adatokat állít egymás mellé: „Volt például olyan kiadó, amely állította, hogy nagymértékben csökkent az általa kiadott, és a JISC „national e-book observatory” elnevezésű projektje által ingyenesen letölthetővé tett tankönyv nyomtatott változatának eladása. A CIBER cég által készített kezdeti elemzések azonban azt mutatták, hogy a projektben érintett címek elektronikus hozzáférhetővé tétele nem befolyásolta a nyomtatott példányok eladását.” (JOINT, Nicholas: Áttörést jelenthet-e az e-könyv a könyvtári szolgáltatásban? = Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 58. évf. (2011) 7. sz. p. 313-315. The electronic book: a transformational library technology? Library Review, 59. köt. 2. sz. 2010. p. 82–91. (Ref.: Dancs Szabolcs) http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5513&issue_id=528 (Megtekintve: 2012. július 5.)

- [3] <http://business.time.com/2012/06/22/study-e-book-library-borrowing-takes-slow-pace/> (Megtekintve: 2012. június 23.)
- [4] DIPPOLD Péter: Kötelepéldány-szolgáltatás és nemzeti bibliográfia: Nemzetközi kitekintés. = Könyvtári Figyelő, 51. köt. 1. sz. 2005. p. 63–74. Elektronikus változat:
<http://ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2005/1/dippold.html> (Megtekintve: 2012. július 5.)
- [5] A kérdésről bővebben: AMBERG Eszter: Szerzői jog a digitális könyvtárban. = TMT, 57. köt. 6. sz. 2010. p. 250–258. Elektronikus változat:
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5330&issue_id=515
- [6] DIPPOLD 2005.
- [7] <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000020905828&cidTexte=LEGI TEXT00000%206%20074236&dateTexte=20110520> (Megtekintve: 2012. június 15.)
- [8] DIPPOLD 2005.
- [9] http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900076.TV (Megtekintve: 2012. június 15.)
- [10] TÓTH Péter Benjamin: A digitális könyvtár és a szerzői jog. = TMT, 49. köt. 6–7. sz. Elektronikus változat:
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=684&issue_id=42 (Megtekintve: 2012. június 23.)
- [11] Consultation on the Legal Deposit of Non-Print Works: 24 February 2012
http://www.culture.gov.uk/images/consultations/Consultation_on_the_Legal_Deposit_of_Non-Print_Works.pdf (Megtekintve: 2012. június 21.)
- [12] Taking Forward the Gowers Review of Intellectual Property: Second Stage Consultation on Copyright Exceptions
<http://www.ipo.gov.uk/consult-gowers2.pdf> (Megtekintve: 2012. június 21.)
- [13] A francia helyzetet a következő tanulmány alapján ismertetem: Peter Stirling, Gildas Illien, Pascal Sanz and Sophie Sepetjan: The state of e-legal deposit in France: Looking back at five years of putting new legislation into practice and envisioning the future. = IFLA Journal, 38. köt. 1. sz. 2012. p. 5–24.
http://www.ifla.org/files/hq/publications/ifla-journal/ifla-journal-38-1_2012.pdf (Megtekintve: 2012. június 21.)
- [14] <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000006845526&cidTexte=LEGI TEXT000006074236&dateTexte=20110520> (Megtekintve: 2012. június 21.)
- [15] A csehországi helyzetről szóbeli tájékoztatást kaptam a prágai nemzeti könyvtárban jártamkor Adolf Knoll tudományos titkártól, Světlana Knollovától, a külföldi gyarapítás vezetőjétől és Zuzana Kratochvílovától, a nemzeti könyvtár webarchiválásért felelős munkatársától.
- [16] Consultation on the Legal Deposit of Non-Print Works: 24 February 2012, 12.6
- [17] http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=9750003.KMA (Megtekintve: 2012. június 23.)
- [18] http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100014.NEM (Megtekintve: 2012. június 23.)

Beérkezett: 2012. VII. 24-én.

Forbes, Graeme S.

Nemzeti emlékezet és digitális hozzáférés: Az elektronikus dokumentumok kötelempéldányainak helyzete az Egyesült Királyságban

***A kötelempéldány elve tökéletesen működött négy évszázadon keresztül. A kiadók beszo-
gáltatták kiadványaikat a kijelölt könyvtáraknak, amelyek elérhetővé tették azokat regisz-
trált felhasználók számára, s őrizték őket generációkon keresztül, így a dokumentumok a
nemzeti örökség részévé váltak. De hogyan működik mindez a XXI. században? Hogyan
tudjuk begyűjteni, megőrizni és szolgáltatni az elektronikus dokumentumokat? A brit meg-
oldást mutatja be Graeme S. Forbes írása.***

Kötelempéldány-szabályozás az Egyesült
Királyságban

Az Egyesült Királyság kötelempéldány-rendszerének alapja a 2003. évi *Legal Deposit Libraries Act*¹, amely megerősítette az 1911-es *Copyright Act* rendelkezését a kötelempéldányra jogosult könyvtárak tekintetében. A jogszabály rendelkezése alapján hat könyvtár részesül a kötelempéldányokból: a *British Library (BL)*, a *Skót Nemzeti Könyvtár*, a *Walesi Nemzeti Könyvtár*, az oxfordi *Bodleian Library*, a cambridge-i *Egyetemi Könyvtár*, és kölcsönös megállapodás alapján a dublini *Trinity College Könyvtára*, amely a 2000-ben hatályba lépett *Copyright and Related Rights Act*² jogszabály alapján jogosult kötelempéldányokra.

A British Library

Az Egyesült Királyságban működő kiadók kötelesek minden egyes kiadványból, a megjelenést követő egy hónapon belül, egy példányt ingyenesen beszo-
gáltatni a British Library-nak. A beérkezés tényét a könyvtár *Kötelempéldány Irodája (Legal Deposit Office)* (korábbi nevén: *Copyright Receipt Office*) regisztrálja.

Kötelempéldányra Jogosult Könyvtárak Ügynöksége

A jogszabályban megnevezett további öt könyvtárnak joga van arra, hogy – a megjelenést követő egy éven belül – ingyenesen bekérje az egyes kiadványokat. A gyakorlatban azonban a kiadók többsége a megjelent kiadványokat eleve elküldi

mind a hat könyvtárnak, még mielőtt azokra kérés érkezne hozzájuk.

Míg a British Library a példányokat közvetlenül a Kötelempéldány Irodán keresztül kapja, a többi könyvtár kéréseit egy ügynökség, a *Kötelempéldányra Jogosult Könyvtárak Ügynöksége (Agency for Legal Deposit Libraries, ALDL)*³ intézi, amely 2009 óta Edinburghban, a Skót Nemzeti Könyvtárban működik.

A kötelempéldányra jogosult könyvtárak közös katalogizálási programja

A hat kötelempéldányra jogosult könyvtár szorosan együttműködik a Brit-szigeteken megjelent kiadványok regisztrációjában és feldolgozásában. Együttműködésük alapja egy kölcsönös megállapodáson alapuló *Közös Katalogizálási Program (Shared Cataloguing Programme)*⁴, melynek keretében a könyvtárak megosztják egymás közt a beérkező új kiadványok feldolgozásával kapcsolatos feladatokat. A program célja, hogy maximalizálja a *Brit Nemzeti Bibliográfia (British National Bibliography, BNB)* folyamatosságát, minőségét és lefedettségét, ezáltal biztosítva a lehető leghatékonyabb bibliográfiai kontrollt a brit és ír kiadványok felett.

A megállapodás szerint a különböző típusú nyomtatott könyveket más és más könyvtár dolgozza fel: a Skót Nemzeti Könyvtár felelős például a skót

* Készült a LIBER 41. Éves Konferenciáján, 2012. június 29-én Tartuban elhangzott előadás alapján.

megjelenésekért, a gael (kelta) nyelvű kiadványok feldolgozásáért, illetve azoknak a műveknek a katalógizálásáért, amelyek címe 'G' betűvel kezdődik. A program keretében a kiadványok 70%-át a British Library, a maradék 30%-ot a többi könyvtár megosztva dolgozza fel.

A könyvtárak a katalógusrekordokat MARC21 formátumban, az amerikai katalógizálási szabályok (*Anglo-American Cataloguing Rules, AACR*) alapján készítik, a nevekből és a tárgyszavakból ellenőrzött egységes besorolási állományokat (*authority files*) építenek, majd a rekordokat FTP-n keresztül elküldik a British Library-be. Itt a *Dewey Decimal Classification* rendszer segítségével tovább finomítják a tartalmi feltárást, s ezt követően teszik elérhetővé a rekordot a Brit Nemzeti Bibliográfiában.

A közös katalógizálási program jelenleg átalakítás alatt áll. Ennek oka az AACR-ről az *RDA (Resource Description and Access)*⁵ szabványra való áttérés, valamint egy osztott adatmodell bevezetésének, illetve annak a szándéka, hogy a rendszer által biztosított lefedettséget más kiadványtípusokra is bevezessék.

Az elektronikus kiadványok beszolgáltatásának jelenlegi rendszere

A 2003. évi köteleispéldány törvény azon túl, hogy megerősítette a korábbi jogszabály rendelkezéseit a nyomtatott kiadványokra vonatkozóan, az alapelveket kiterjesztette az elektronikus kiadványokra is. Nem léptette hatályba ugyanakkor az e-kiadványok beszolgáltatási kötelezettségét – erről egy alacsonyabb szintű jogszabály rendelkezik majd. A *nem nyomtatott, köztük a digitális – különféle hordozható eszközökön megjeleníthető vagy online elérhető – kiadványok* beszolgáltatására vonatkozó jogszabály megalkotása a *Kulturális, Média és Sport Minisztériumra (Secretary of State for Culture, Media and Sport, DCMS)*⁶ mint illetékes hatóságra vár.

2005 szeptemberében a brit kormány létrehozott egy tanácsadó testületet *Legal Deposit Advisory Panel* néven, amely 2009-ben javaslatot terjesztett elő a hordozható eszközökön megjeleníthető tartalmak beszolgáltatására, illetve a weboldalak és elektronikus dokumentumok aratásának és archiválásának megoldására vonatkozóan. A kormány egy, a javaslatról 2009 decembere és 2010 márci-

usa között lefolytatott széles körű konzultációt követően megjelentette jogszabálytervezetét. A tervezetről való újabb konzultáció (2010. szeptember – 2011. január között⁷) nem adott elegendő információt a kiadóknak fizetendő díjakkal kapcsolatban, így további társadalmi egyeztetést indítottak 2012 februárjában⁸.

A jogszabály megjelenésének kéسدelme, természetesen, érinti a köteleispéldányra jogosult könyvtárakat is, s levelek, újságcikkek sokaságát eredményezte. A British Library, a Skót Nemzeti Könyvtár és a Walesi Nemzeti Könyvtár vezetője közös cikket jelentetett meg például a *The Times*-ban, megállapítva a következőket:

Az Egyesült Királyság számos fejlett országhoz képest lemaradt a web archiválását illetően. A 2003-as törvény hatályba lépésének csúszása azt jelenti, hogy az olyan jelentős eseményekkel kapcsolatos webes tartalmak, mint a 2005. július 7-ei terrorcselekmény, a 2010-es általános választások vagy a királyi esküvő, a 2011. évi skót parlamenti választások, mára gyakorlatilag elvesztek. S a jövő kutatói joggal kérdezhetik majd azt is, hogy miért van olyan kevés digitális rekord a londoni olimpiáról vagy a királynő gyémánt jubileumának ünnepeiről.

[Ezért] azonnali cselekvésre ösztönözzük a kormányt a vonatkozó jogszabályok hatályba léptetése ügyében. Minden további késlekedés azt jelenti, hogy mind több és több anyag tűnik el a digitális fekete lyukban, s ez nemzeti örökségünket veszélyezteti⁹.

A könyvtárak továbbra is azt remélik, hogy a törvény 2013. április 1-jével hatályba lép.

A jogszabály hatálya

A készülő jogszabály hatálya a *.uk* doménű *weboldalakra*, a *webalapú kiadványokra*, az *elektronikus könyvekre* és *e-folyóiratokra* terjed majd ki, s nem lesz érvényes az Egyesült Királyságon kívül megjelent kiadványokra, hangzó anyagokra, videókra és szoftverekre, kivéve, ha azok *tartalmuk alapján* a jogszabály hatálya alá tartoznak. A könyvtárak remélték, hogy a PDF formátumú újságokra is kiterjed majd a szabályozás, de mivel a lapok nem ebben a formátumban jelennek meg, várhatóan kimaradnak a törvény hatálya alól.

Az elektronikus kiadványok kötelezpéldány-rendszerének megvalósítása

Míg a jogszabályalkotás csúszik, jó ütemben halad előre a törvény gyakorlatban való alkalmazásának, az ehhez szükséges feltételrendszernek a kialakítása.

A rendszer megvalósításának egyik sarokköve a *Joint Committee on Legal Deposit (JCLD)*¹⁰ nevű, a kiadók és a könyvtárak képviselőiből álló bizottság, amelynek fő feladata, hogy kialakítsa a bevezetéshez szükséges szabályozókat, például definíciók, területi érvényesség, egyeztetési mechanizmusok stb.

A megvalósítást előkészítő másik testület a *The Legal Deposit Libraries Implementation Group (LDLIG)*, amely a hat kötelezpéldány-jogosultsággal rendelkező könyvtár képviselőiből áll, s feladata a megosztott infrastruktúra kialakításával foglalkozó kisebb munkacsoportok irányítása és ellenőrzése.

A British Library *Digitális Könyvtár Programja (Digital Library Programme)*¹¹ keretében tíz különböző kötelezpéldány-projekt folyik párhuzamosan, amelyek összességében a probléma valamennyi területét érintik a begyűjtéstől, a tároláson át a hozzáférésig.

A legfontosabb ezek közül az ún. *Strategic Ingest Platform*¹², amelynek célja egy egységes, automatikus, hatékonyan működő platform kialakítása a digitális tartalmak és kapcsolódó metaadataik kezelésére, majd mindezeknek a Yorkshire-ben működő *Digitális Könyvtári Rendszerbe (Digital Library System)* való betöltésére. A rendszer képes lesz arra, hogy havonta több millió tételt feldolgozzon, majd tükrözve elérhetővé tegyen – a yorkshire-i központ mellett – a BL londoni székhelyén, a Walesi Nemzeti Könyvtárban, valamint a Skót Nemzeti Könyvtárban, vagyis azokon a helyeken, amelyek a megőrzés biztonságát és az ellátás folyamatosságát hivatottak szavatolni. (Egy másik projekt¹³ mindeközben a BL Digitális Könyvtári Rendszerének felülvizsgálatát végzi, s ajánlásokat tesz a fejlesztésekre vonatkozóan.)

Weboldalak és webes kiadványok

A brit könyvtárak – részben egymástól függetlenül, önállóan, részben pedig a *United Kingdom Web*

*Archive (UKWA)*¹⁴ nevű projekt keretében – 2004 óta archiválják a .uk doménű weboldalakat, azok közül is a kutatás számára értékkel bírót, illetve a brit társadalomtörténettel és kulturális örökséggel kapcsolatos honlapokat. A készülő törvény értelmében a könyvtárak valamennyi, .uk doménnel rendelkező weboldal archiválását magukra vállalják, megteremtve így a kötelezpéldány-jogszabályok által valaha létrehozott gyűjtemények legnagyobbikát. Annak biztosítására, hogy valóban képesek legyenek a honlapok összegyűjtésére és archívumba töltésére, két projektet is útjára indítottak, köztük egy olyat, amely az automatikus gyűjtés (web crawling) módszerét építi rendszerbe. A projektek további célja, hogy biztosítsák az archivált weboldalak hozzáférhetőségét, s teljes szöveggű kereshetőségét a Digitális Könyvtári Rendszerben.

Míg a *UK Domain Crawl Pilot Project*¹⁵ a weboldalak tömeges aratásának és archiválásának képességét kívánja lehetővé tenni, egy másik projekt, a *Document Harvesting Pilot*¹⁶ keretében olyan technikákat és rendszereket igyekeznek kifejleszteni, amelyek az egyes dokumentumok, köztük speciális webtartalmak (pl. honlapokon publikált cikkek) aratását és letöltését teszik egyszerűbbé – beleértve az *ingyenes* és *fizetős* dokumentumokat, illetve webtartalmakat is. A fizetős dokumentumok esetében az elérhetőséget a kiadók által adott jelszavak, belépési kódok, azonosítók, vagy más, az aratás érdekében történő hozzáférést lehetővé tevő eszközök biztosítják majd.

A fejlesztések kiterjednek azokra a biztonsági megoldásokra is, amelyekkel a kiadói weboldalak nyilvánosság számára zárt területeihez is hozzáférést adó belépési tanúsítványok védelmét szolgálják, biztosítva a szabályzatokban meghatározott célú hozzáférések kizárólagosságát.

Elektronikus folyóiratok

A jogszabály hatálya alá eső dokumentumok másik fő csoportja az e-folyóiratok kategóriája. 2009 októberében egy részletes felmérés készült az e-folyóiratokkal kapcsolatban, s a vizsgálat azzal a javaslattal zárult, hogy az XML folyóiratok feldolgozását egy harmadik fél bevonásával kell megoldani. A választás – egy közbeszerzési eljárás keretében – a *Portico*¹⁷ nevű cégre esett, amellyel együttműködésben egy projektteam¹⁸ ma is dolgozik a szolgáltatás kialakításán.

A kisebb kiadóknak, illetve azoknak, amelyek nem akarnak a Portico-n keresztül tartalmakat szolgáltatni, egy ún. *Kiadói Portál (Publisher Portal)* készülő¹⁹, amely egységes felületet kínál majd a beszállításra. Ezen keresztül kapják majd meg a könyvtárak a kiadók digitális tartalmait, s továbbítják azokat a Digitális Könyvtári Rendszerbe.

A portál a kiadókat mint potenciális beszállítókat is tájékoztatja a kötelezpéldány-regisztrációról, s különböző lehetőségeket kínál a beadásra. A gyakorlatban azonban az valószínűsíthető, hogy a kiadók addigra már kapcsolatban állnak majd a kötelezpéldányra jogosult könyvtárakkal, közvetlenül beszélnek majd meg velük a teendőiket, különösen abban az esetben, ha egy adott tartalom többféle formátumban is elérhető. (Kezdetben a portál csak néhány formátumot támogat majd, pl. a PDF-et az e-folyóiratok, az ePub-ot pedig az e-könyvek esetében.)

Sajnálatos, hogy a törvény értelmében a kiadók nem kötelezhetők arra, hogy metaadatokat is szolgáltatassanak az elektronikus dokumentumokhoz, de a könyvtárak mindenképpen erre fogják ösztönözni a szolgáltatókat, megkönnyítendő így az elektronikus tartalmak feldolgozását.

Az alkalmazást néhány kiadó már önkéntes alapon teszteli (*Voluntary Deposit Publishers, VDEP*)²⁰; a Skót és a Walesi Nemzeti Könyvtár pedig – a kiválasztott kiadókkal történő megállapodást követően – már tölti be a tartalmakat a Digitális Könyvtári Rendszerbe.

Beadáskor a portál

- ellenőrzi (validálja) a beszállítást;
- azonosítja a formátumot;
- vírusellenőrzést végez a dokumentumon;
- visszajelzést küld a beszállítónak;
- abban az esetben, ha a beadást valamilyen okból visszautasítják, tanácsokat ad a kiadónak ahhoz, hogy a következő alkalommal mit csináljon, hogyan járjon el a sikeres beszállítás érdekében;
- ellenőrzi a metaadatok minőségét;
- betölti a beadott dokumentumot a Digitális Könyvtári Rendszerbe.

Amíg nem működik megbízhatóan a DLS-be történő betöltés folyamata, a tartalmak egy ideiglenes tárbá kerülnek, s tükrözve megjelennek a másik három oldalon is. Ehhez, a validáláshoz, illetve a beadásra várakozó dokumentumok kezeléséhez,

tárolásához megfelelő nagyságú tárolókapacitást kell kialakítani a portálon.

A DLS-be való áttöltést követően a kiadó újabb értesítést kap a rendszertől, ezáltal a sikeres beszállítás tényéről.

Elektronikus könyvek

A tartalmak utolsó csoportja a rendkívül gyorsan növekvő piaci szegmenst képviselő e-könyvek. A monográfiák elektronikus formátumban történő kiadása az e-könyvolvasók és tabletek elterjedésével, illetve az e-könyveket elérhetővé tevő portálok (Kindle Store – Amazon; iBookstore – Apple) népszerűségének növekedésével arányosan folyamatosan növekszik. Az *eBooks Ingest Pilot* elnevezésű projekt²¹ egy, az elektronikus könyvek gyűjtésével, beszerzésével, feldolgozásával és elérhetővé tételével kapcsolatban próbál stratégiát kialakítani. További feladat az egyes címek általános e-könyvformátumokba (pl. ePub) való betöltésének megoldása (l. a jogtulajdonos kiadó saját formátumai vagy a speciálisan egy-egy e-könyvolvasóra kialakított formátumok).

Az elektronikus tartalmakhoz való hozzáférés

A begyűjtés és a megőrzés mellett a harmadik megoldandó feladat a hozzáférés biztosítása, az elektronikus tartalmak szolgáltatása, ami, valljuk be, nem egyszerű feladat. (Ironikus, hogy sokkal többet tehetnénk e téren, mint amit a törvény megenged majd.)

A feladat megoldása során²² számos kihívással szembesült a hat, kötelezpéldányra jogosult könyvtár, különös tekintettel azokra a hozzáférési korlátozásokra, amelyek tiltják a tartalmak digitális másolását, s korlátozzák a nyomtatható oldalak, illetve az egyidejű hozzáférések számát a letéti könyvtárak felhasználói számára.

Kezdetben az tűnt jó megoldásnak, hogy az olvasótermekben olyan lebutított számítógépeket helyeznek el az elektronikus tartalmak elérésére, amelyeken le van tiltva a másolás és a nyomtatás lehetősége. A konkurens felhasználások kiküszöbölésére az a beállítás tűnt alkalmasnak, hogy egy adott dokumentumot a megnyitását követő 12 órán belül nem lehetett újra megnyitni (ez a gyakorlatban sokszor a fájl aznapra való teljes blokk-

lását jelentette). Mivel egyik megoldás sem hozott kielégítő eredményt, más lehetőség után kellett nézni, mégpedig egy közbeszerzési eljárás keretében.

A felhívásra azonban nem érkezett elfogadható ajánlat, így a British Library egy saját megoldás kifejlesztése mellett döntött néhány kiválasztott szolgáltató közreműködésével. A probléma tanulmányozását követően láthatóvá vált, hogy a költséghatékonyság szempontjából is legjobb megoldást a virtuális távoli hozzáférés kialakításában kell keresni, amelyre pedig számos alkalmazás elérhető már a piacon. Megvizsgálva ezeket, a BL az *EricomNow WebConnect* alkalmazása mellett döntött.

Mire a törvény életbe lép, a hozzáférés következő lehetősége lesz kialakítva a hat könyvtárban:

- A felhasználók bármely, a Digitális Könyvtári Rendszerben tárolt, az e-köteles részét képező tartalmat megnézhetik majd (PDF formátumú e-folyóiratokat, archivált weboldalakat, e-folyóiratokat és más típusú dokumentumokat XML-ben).
- Tiltva lesz a jogosulatlan másolás.
- Biztosítva lesz, hogy az e-kötelestartalmak csak erre kijelölt eszközökkel, ellenőrzött körülmények között legyenek nyomtathatók.
- Az e-tartalmak minden kötelezpéldányra jogosult könyvtár olvasótermében elérhetők lesznek, mégpedig olyan gépekre telepítve, amelyek más célokra is használhatók (katalóguskeresés, előfizetett tartalmak keresése), s akár internet-hozzáféréssel is rendelkeznek majd – vagyis a legkülönbözőbb hardver- és szoftverkörnyezetben is használhatók lesznek.
- A legkorszerűbb jogkezelő rendszerek előnyeit kihasználva oldják meg a konkurens használat kizárását, ahelyett, hogy hosszú órákra blokkolnának egy-egy dokumentumot a felhasználók elől.

A könyvtárak reményei szerint lehetőség lesz még a következőkre is:

- A könyvtári helyiségekben a felhasználók saját laptopjaikon is használhatják majd a tartalmakat, persze csak akkor, ha a kiadók biztosak lehetnek abban, hogy a megoldás megbízható és a beszállított tartalom is biztonságban van.
- A tartalmak nemcsak PC-ken és laptopokon, hanem más, akár hordozható eszközökön is elérhetők lesznek.

Vagyis, ha egy olvasó, mondjuk a Skót Nemzeti Könyvtár *Aquabrowser*²³ nevű rendszerében ke-

res, a releváns találatok közül azokat fogja tudni megnyitni, amelyek esetében ezt a megkötött licenc-megállapodások megengedik. A kötelezpéldány-szabályozás keretében beszerzett anyagok linkjére kattintva pedig egy olyan biztonságos felület nyílik meg számára, amelyen az adott tartalmakat jogszerűen tekintheti meg.

Zárszó

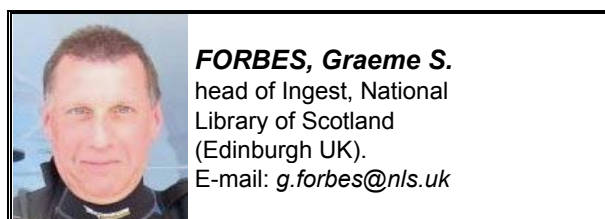
A cikkben említett projektek még nem fejeződtek be, akár változhatnak is, s jelentősen befolyásolhatja a kimenetelüket, hogy hatályba lép-e a kötelezpéldány-törvény 2013 tavaszán. Reményeim szerint jövőre, a LIBER éves konferenciáján már konkrét eredményekről számolhatok be.

Hivatkozások

- 1 Elérhető: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/28/contents> [Ford.]
- 2 Elérhető: <http://www.irishstatutebook.ie/2000/en/act/pub/0028/index.html> [Ford.]
- 3 <http://www.legaldeposit.org.uk/> [Ford.]
- 4 Bővebben: <http://www.bl.uk/bibliographic/clscp.html> [Ford.]
- 5 Bővebben: <http://www.rdatoolkit.org/> [Ford.]
- 6 http://www.culture.gov.uk/what_we_do/libraries/3409.aspx/
- 7 *Consultation of the Draft Legal Deposit Libraries (Non-Print Publications) Regulations 2011*. 30 September 2010 – 11 January 2011: <http://www.culture.gov.uk/consultations/7449.aspx> (Letöltve: 2012. május 29.)
- 8 *Consultation on the Draft Legal Deposit Libraries (Non-print Works) Regulations 2013*. 24 February – 18 May 2012: <http://www.culture.gov.uk/consultations/8878.aspx> (Letöltve: 2012. május 29.)
- 9 National memories and digital delays. The Times. 25 May 2012.
- 10 Bővebben: <http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/legaldep/members/legaldepositmembers.html> [Ford.]
- 11 Bővebben: <http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/digi/index.html> [Ford.]
- 12 British Library Legal Deposit Programme LDP 08: Strategic Ingest Platform
- 13 British Library Legal Deposit Programme LDP 04: Infrastructure Improvements
- 14 <http://www.webarchive.org.uk/ukwa/>
- 15 Lásd: <http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/digi/domresproj/index.html> [Ford.]

- ¹⁶ British Library Legal Deposit Programme LDP 10: Document Harvesting Pilot
- ¹⁷ <http://www.portico.org/digital-preservation/about-us>
- ¹⁸ British Library Legal Deposit Programme LDP 01: eJournal Outsourcing
- ¹⁹ British Library Legal Deposit Programme LDP 05: Publisher Deposit Facilities
- ²⁰ Code of practice for the voluntary deposit of non-print publications / <http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/legaldep/voluntarydeposit/index.html> (Letöltve: 2012. augusztus 1.) [Ford.]
- ²¹ British Library Legal Deposit Programme LDP 07 eBooks Ingest Pilot
- ²² British Library Legal Deposit Programme LDP 03: LDL Access
- ²³ <http://discover.nls.uk/> [Ford.]
- 2) Consultation on the Legal Deposit of non-print works. London: DCMS, 24 February 2012. http://www.culture.gov.uk/images/consultations/Consultation_on_the_Legal_Deposit_of_Non-Print_Works.pdf (Letöltve: 2012. május 15.)
- 3) GIBBY, Richard – BRAZIER, Caroline. Tortoise or hare? Learning from the development of e-legal deposit legislation in the UK. Paper presented at IFLA Conference, Puerto Rico, 13-18 August 2011. <http://conference.ifla.org/past/ifla77/193-gibby-en.pdf> (Letöltve: 2012. május 15.)

Beérkezett: 2012. VIII. 1-jén.

Fordította: Kovácsné Koreny Ágnes

Irodalom¹

- 1) Consultation on the Draft Legal Deposit Libraries (non-print works) Regulations 2013. <http://www.culture.gov.uk/consultations/8878.aspx> (Letöltve: 2012. május 15.)

Jelentkezési felhívás segédkönyvtáros tanfolyamra

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (BME OMIKK) emelt szintű OKJ-s segédkönyvtáros tanfolyamot hirdet.

A végzett hallgató munkaköre: segédkönyvtáros. Az oktatás elsősorban gyakorlati jellegű, amely a vizsgakövetelményekben is érvényesül.

A tanfolyam **2013. januárban**, kerestféléves képzési formában indul.

A képzés időtartama két félév.

A foglalkozásokat hetente egy alkalommal, csütörtökönként tartjuk, illetve minden hónap utolsó hetében kétnapos elfoglaltságot jelent a tanfolyam (csütörtök és szerda).

A tanórák mindkét napon 8 és 17 óra között zajlanak 60 perces ebédszünettel.

Részvételi díj a két félévre 150 000 Ft + a 2013-as vizsga időpontjában aktuális központi díjszabás szerinti vizsgadíj (kb. 65 000 Ft)
Felvételi vizsga nincs, a beiratkozás feltétele az érettségi bizonyítvány bemutatása.

A tanfolyam jegyzeteit, segédkönyveit kölcsönzés formájában biztosítja a szervező intézmény.

A képzésre azoknak a jelentkezését várjuk, akik a könyvtári munka gyakorlatát rövid idő alatt kívánják elsajátítani, és a számítógép használatában négy ECDL modul megismerésével jártasságot akarnak szerezni.

Jelentkezni az alábbi címre eljuttatott (kitöltött, kinyomtatott) jelentkezési úrlappal lehet:

BME OMIKK segédkönyvtáros képzés

1111 Budapest, Budafoki út 4-6.

A jelentkezési űrlap a BME OMIKK honlapjáról letölthető

Jelentkezési határidő: **2012. december 15.**

További felvilágosítás a **463-3534-es** telefonszámon és a **gylengyel@omikk.bme.hu** e-mail címen Lengyel Gyöngyitől kérhető.

¹Bővebben a témáról a British Library <http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/legaldep/index.html> oldalán tájékozódhatnak. [Ford.]

Mindenki másképp csinálja! A retrospektív konverzió két útja

Összehasonlító esettanulmány

Vajon mit kívánna napjaink finanszírozási gondokkal küzdő könyvtárvezetője egy bánatos hajnalon a horgára akadt aranyhalacsuktól? Szerepelne-e a három kívánság között a könyvtárban porosodó katalóguscédulák retrospektív konverziója? A cikk szerzői feltételezik, hogy erre nagy valószínűséggel igen a válasz. Sajnos aranyhállal nem tudunk szolgálni cikkünkben, de megpróbáljuk két könyvtár retrokonverziós projektjének folyamatát és tanulságait összevetni. Kérdés, lehet-e még hinni a hétköznapi csodákban?

A tengerentúlról kiinduló, mára Nyugat-Európa könyvtárain is átsöprő retrokonverziós hullám immár Magyarországon is elérte a közép- és kisebb méretű könyvtárakat. Bizonyított tény, hogy annak a könyvtárnak a látogatottsága, és ezáltal a jelentősége is erősen megnő, amelynek teljes állománya hozzáférhető elektronikus katalógusában [1]. Az online elérhetőség nemcsak az eddig elfekvő állományrészek kihasználtságát és a könyvtár jelentőségét növeli, de hozzájárulhat a belső munkafolyamatok javulásához is, amely további plusz szolgáltatások megjelenését generálhatja. Ennek megfelelően a közép- és kisebb méretű könyvtárak számára a retrokonverzió mára semmiképpen sem tekinthető „úri huncutságnak”, sokkal inkább létkérdésnek.

Cikkünkben két eltérő jellegű gyűjtemény cédulakatalógusának retrospektív konverzióját mutatjuk be. Az első esettanulmány a *Hadtörténeti Könyvtár (HK)*, mintegy 20 ezer katalóguscédulájának retrokonverzióját írja le, a második pedig a *Magyar Táncművészeti Főiskola Könyvtárának (MTF)* kevesebb, mintegy 16 ezer cédulájának feldolgozását.

Általános megfontolások

A hazai és a nemzetközi szakirodalom alapján a retrokonverzió elvégzésére az alábbi módszerek állnak rendelkezésre [2]:

- cédulakép digitalizálása, azt követően pedig adatbevitel a szkennelt képről;

- OCR karakterfelismeréssel létrehozott szöveges információ segédprogramokkal történő átalakítása az adatfelismerés és tipizálás megkönnyítésére;
- rekordletöltés az OSZK, MOKKA, valamint külföldi adatbázisokból és a rekordok honosítása;
- az előzők kombinációja.

A retrokonverzió módszerének kiválasztásakor az alábbi szempontok figyelembevételével célszerű döntést hozni:

- *Rendelkezésre álló / megpályázható keret*; ez a pont önmagáért beszél, nyilván a leginkább költséghatékony megoldást kell előnyben részesíteni.
- *Feldolgozandó cédulák száma / kora*; az előzőek függvényében a mennyiségi és minőségi kérdéseket kell megvizsgálni.
- *A feldolgozandó cédulakatalógus egyedisége*; ez már sokkal erősebben gyűjteményspecifikus kérdés, mely nagyban meghatározza, mit részesítünk előnyben az általánosságban vázolt módszerek közül.
- *A meglévő kurrens adatbázis tulajdonságai*; ez szintén nem elhanyagolható kérdés, figyelembe véve, hogy a retrokonverzió terve alapvetően olyan könyvtárakban merül fel, amelyek már több éve dolgoznak valamilyen IKR-ben.

Bármilyen módszert választunk is, a cédula képe mindenképpen gépre kerül, ami már önmagában is könnyebb feldolgozási lehetőséget kínál. Így kezdődött ez a fentiekben jelzett két könyvtár retrokonverziója során is, azonban ettől kezdve más utakon folytatódott.

A HK 20 ezer cédulájának feldolgozása

A vállalkozás méreteinek érzékeltetéséhez érdemes tudni, hogy a könyvtár 2005-től kezdve a *HunTéka* integrált könyvtári rendszert használja. Ezt megelőzően, 1997-től a TINLIB rendszert alkalmazta, amelyben 15 ezer rekordot dolgozott fel. A retrokonverzió elkezdésekor ennek több mint kétszerese, kb. 33 ezer volt megtalálható a hüntékában, a konverzióval bekerülő állományrész, a mintegy 20 ezer cédula pedig ennek csaknem 2/3-át képezi, miközben további 100 ezer cédula vár még feldolgozásra.

A folyamat előkészítése

Meg kell említeni, hogy az előkészítés során elméleti alternatívaként felvetődött az autopszián alapuló rekatalogizálás lehetősége is. A cédulaalapú retrokonverzióval összevetve azonban az idő – költség – minőség szempontrendszerben [3] vizsgálva ez utóbbi módszer nem bizonyult versenyképesnek.

Idő

Az autopszia a dokumentumokhoz való folyamatos hozzáféréseken alapul, tehát csak munkaidőben végezhető. Ezzel szemben a retrokonverzió manuális korrektúrája során alkalmazott szerverkliens rendszer 0-24 órás rendelkezésre állást tesz lehetővé. Egy Java alapú platformfüggetlen megoldás minden szoftverkörnyezetben biztosítja a hozzáférést, függetlenül a távmunkában dolgozók operációs rendszerétől. A munkavégzési mobilitás fenti lehetőségei csak képdigitalizálással rögzített adatok távoli hozzáféréseivel válhatnak lehetővé.

Költség

Az élőerős munka jelenti a feldolgozási folyamat fajlagosan legköltségesebb részét. Növeli a költséghatékonyságot, ha bizonyos munkafolyamatok kiválthatók automatizálható gépi megoldásokkal. A rekatalogizálás teljesen manuálisan történik, így ott nem beszélhetünk az emberi munkaidő olcsóbb gépi kiváltásáról.

Minőség

A rekatalogizálás során kizárólag manuálisan bevitt adatokból épül fel az adatbázis. Könyvtáros szakemberek alkalmazásával (bár ez a költséghatékonyság rovására mehet) az adattévesztés minimalizálható, ugyanakkor az elütési hibák elkerül-

hetetlenek. Az elgépelés szűrésére több módszer létezik. Nyilván hatékony, de a legdrágább megoldás, amikor ketten gépelik ugyanazt az adatsort, és a különbségeket ellenőrzi a keretprogram.

Kompromisszum

A retrokonverzió során adatbázisba kerülő rekordok több automatizált gépi fázis után manuális korrektúrára esnek át. Ezzel elérhető a másik módszer megközelítő pontosság, alacsonyabb áron.

Várakozások, előnyök

A HK retrokonverziós projektjének előkészítésekor a következő gyűjteményspecifikus jellemzőket kellett mérlegelni:

- Az állomány jelentős része, mintegy 35-37%-a, idegen nyelvű dokumentum: nagy a dokumentumok nyelvi szórása. Sorrendben a leggyakoribb nyelvek: német, orosz, angol, francia, román, cseh/szlovák. (Előfordulnak még: szerb/horvát, spanyol, portugál, török, koreai, kínai.)
- A gyűjteményben komoly darabszámot képviselnek az 1945 előtti dokumentumok – egészen 1534-ig visszamenőleg.
- Gyűjtőkori sajátosságokból adódóan nagyobb mennyiségű, máshol nem szerzeményezett dokumentum is megtalálható a gyűjteményben. Ilyen például a katonai szabályzatok mintegy 45 ezer tételből álló kollekciója.

A gyűjteményi sajátosságok alapján tehát itt nem volt járható a teljes mértékben rekordimportra alapozott katalógusépítési megoldás, hiszen az anyag egy jelentős részét (pl. katonai szabályzatokat) még sehol nem írták le elektronikus katalógusban. Egy jelentős rész ugyan letölthető volna, viszont várhatóan csak több nemzeti könyvtár átfésülésével, ami az egy rekordra eső munkaidőt (és költséget) tetemesen megnövelte volna (feltételezve a szükséges Z39.50 kapcsolat meglétét).

A fenti megfontolásokat figyelembe véve alapvetően a katalóguscédulák képfeldolgozására és karakterfelismertetésére lett felépítve a rekatalogizálás munkafolyamata. Ennek alapfeltétele a lehetőség szerinti legteljesebb, szabványos cédulakatalógus volt. Forrásként a könyvtár szolgálati katalógusa lett kiválasztva, melynek céduláin az olvasótermi katalógustól eltérően a leltározási és a példányszámadatok is jelen vannak. Jellemző, és valószínűleg nem egyedi jelenség, hogy az itt 1958 óta épített cédulakatalógus egyes cédulái között – már csak a leírási szabvány időközbeni változása

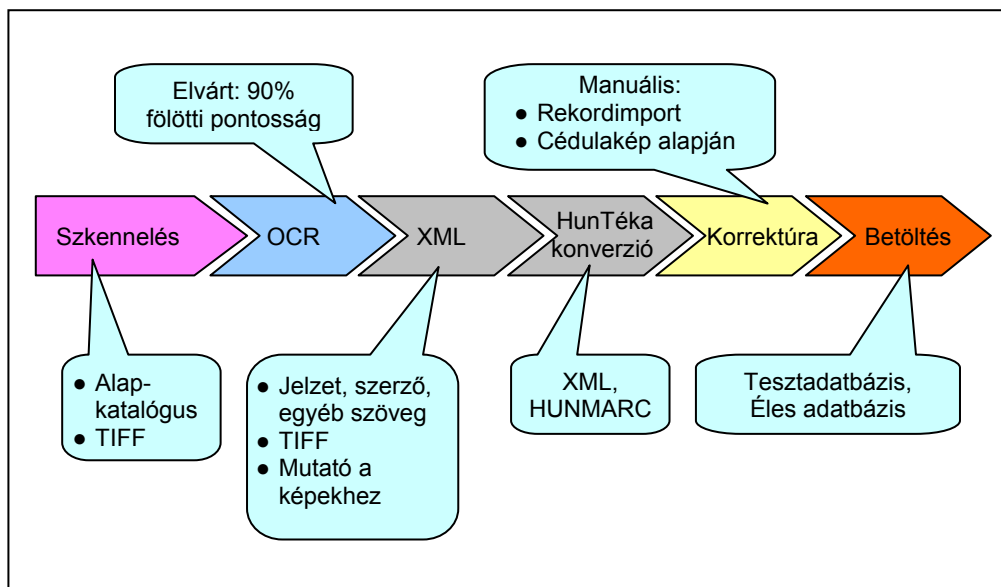
miatt is – jelentős eltérések figyelhetők meg. Leginkább a szeparátorok változása szembetűnő.

Az állományi és nyilvántartási adottságokon, lehetőségeken túl, a folyamat előkészítésekor számba kellett venni a munkamenet során kihasználható előnyöket. A képfeldolgozás szempontjából előnyként volt értékelhető, hogy az adathordozók szabvány cédulák, továbbá, hogy a részben szabványos leírások várhatóan segítik majd az egyes adatcsoportok elkülöníthetőségét, ezzel gyorsítva a feldolgozást. Az előzetes várakozások szerint a cédulaképet jól fel lehet majd használni az adatok korrekciójánál. Adottságként lettek kezelve az egynemű gyűjteményi részek (szabályzatok, volt zárt anyag stb.), melyekre nézve elkülönítve terveztük a feldolgozást megvalósítani.

A várható kockázatok vizsgálatakor merültek fel a következők: a cédulák többféle leírási szabvány alapján készültek, így a rajtuk szereplő adatok szétválogatásának eredményességét is eltérően lehetett prognosztizálni; az OCR és a konverziók hatásfoka, hiszen az adatok helyessége a végleges rekordokban leginkább ezeken a részfolyamatokon múlik; továbbá az sem volt lényegtelen, hogy a korrektúra során mennyit kell javítani az egyes rekordokon.

A HK retrokonverziós folyamat lépései (1. ábra)

- A képfeldolgozáson alapuló eljárás során a legtöbb adatot tartalmazó alapkatalógus céduláiról készült, jó minőségű képek szövegfelismertetése történt meg.
- A karakterfelismerés hatékonysága meghatározza az összes további munkafolyamat sikerességét, így elengedhetetlen az elérhető legnagyobb pontosság.
- Az elsődleges XML állomány a teljes felismertett szöveget, a cédula képét, és a kettőt összekapcsoló azonosítót tartalmazta.
- Az ebből készült elsődleges MARC rekord a dokumentum raktári azonosítóját, a megjegyzés mezőbe ömlesztett teljes szöveget és a cédula képre utaló indexet tartalmazta.
- Ezt követte – már a HunTéka tesztadatbázisban – az általános megjegyzés mezőbe ömlesztett adatok automatizált szétválogatása a HUNMARC-nak megfelelő mezőkre.
- Az így létrejött rekordokat manuálisan korrektúrázták a cédulaképre, mint elsődleges adatforrásra támaszkodva.
- Végezetül megtörtént a korrektúrázás után a 20 000 db. retrokonvertált rekord éles adatbázisra töltése.

1. ábra A könyvtárban megvalósított folyamat elve

Képfeldolgozás és karakterfelismertetés

A cédulaképek digitális változatai a folyamat első fázisában karakterfelismertetésen estek át. A képfeldolgozás és az OCR hatásfokát, eredményességét legjobban a folyamat eredményeként kapott MARC hívójeleket tartalmazó XML formátum szemlélteti. Egy ISBD szabványt követő cédula képe a 2. ábrán, az ebből képzett redukált MARCXML a 3. ábrán látható. Ez az elsődleges (redukált adattartalmú) MARCXML mindösszesen a 856 (Elektroni-

kus hely és hozzáférés), a 852 (Elhelyezés) és az 500 (Általános megjegyzés) mezőkben tartalmazott adatot.

A kiemelt példákon (zölddel) a bedolgozandó adatok vannak jelölve. A fehér mutatók a még szóba jöhető, de ez alkalommal figyelembe nem vett kiegészítő információkat jelölik. Az xml mintában a piros pedig már a később korrigálásra szoruló, nem megfelelően értelmezett adatokat jelöli.

2. ábra ISBD szabványt követő cédula képe

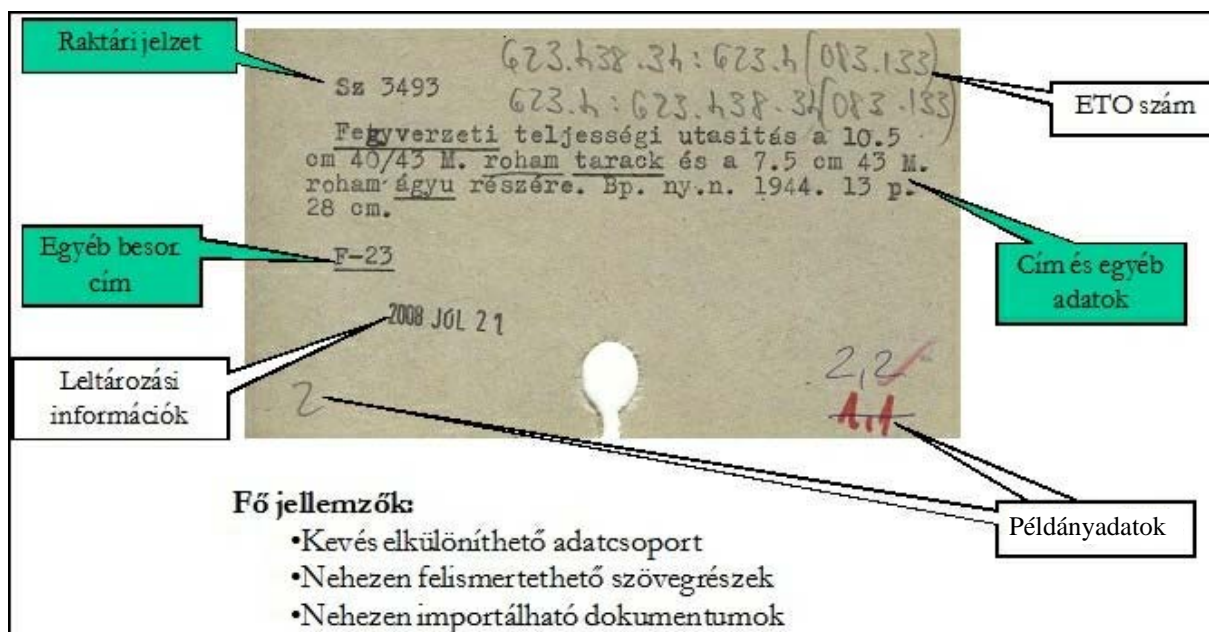
```

<record>¶
  ..<datafield code="856">¶
    ....<subfield code="f">6e99c3e8c0cf4d38ac4306b1e65816dl.tif</subfield>¶
  ..</datafield>¶
  ..<datafield code="852">¶
    ....<subfield code="m">65161</subfield>¶
  ..</datafield>¶
  ..<datafield code="500">¶
    ....<subfield code="a">Teleki Sámuel albuma / Kísérő tanulmánnyal közread. Jankovics József. — Szeged : JÁTE Pedagógiai tanszék, 1991. - 59 p. : ill. 7948 ; 8) Peregrinatio Hungarorum, ISSN-0238 Névmutató. - Bibliogr. a jegyzetekben ISBN-963-481-859-5 1 pld. Jankovics József (közread.) Teleki Sámuel</subfield>¶
  ..</datafield>¶
</record>¶
    
```

3. ábra Redukált MARCXML

Az ISBD alapú példán és annak XML formátumban megkapott rekordján ugyanakkor sajnos jól látszanak a karakterfelismerés hibái: a sortörések helytelen felismerése és kezelése folytán a terjedelmi adatcsoportba „tolt” ISSN és sorozatszám, az ISBN végéhez ragasztott példányszám, a megjelenési évet követő adatcsoportot jelölő „pont gondolatjel” vesszőbe torzult pontja, a lemaradt ETO jelzetek és melléktételek. Az alapvető problémát a központosítási jelek félreismerése, illetve fel nem ismerése okozta. Ennek megfelelően nem volt sokkal rosszabb a helyzet az ISBD-t nélkülöző, azt megelőző korszakban készült leírásoknál sem (l. a 4. és az 5. ábrát). A gyakorlatban ezt jelenti az

a nagyon pontosnak tűnő statisztikai adat, amit az OCR-ről itt-ott olvasni lehet, miszerint annak felismerési pontossága 96%-os. Ez 100 karakteres sorokkal számolva a valós alkalmazásban tehát soronként 4 karaktereltérést jelent! És mindebbe nem számíthatjuk bele a cédulatartalom szeparátorkaraktereit és a kötött helyzetű szóközöket, valamint a kézzel írt szövegrészek felismerését, mert csupán karaktereket ismer fel, miközben azt jól tudjuk, hogy a cédulákon minden területnek, írásjelnek, szóköznek és a szövegcsoporthelyezkedésének megvan a maga speciális jelentése és szerepe.

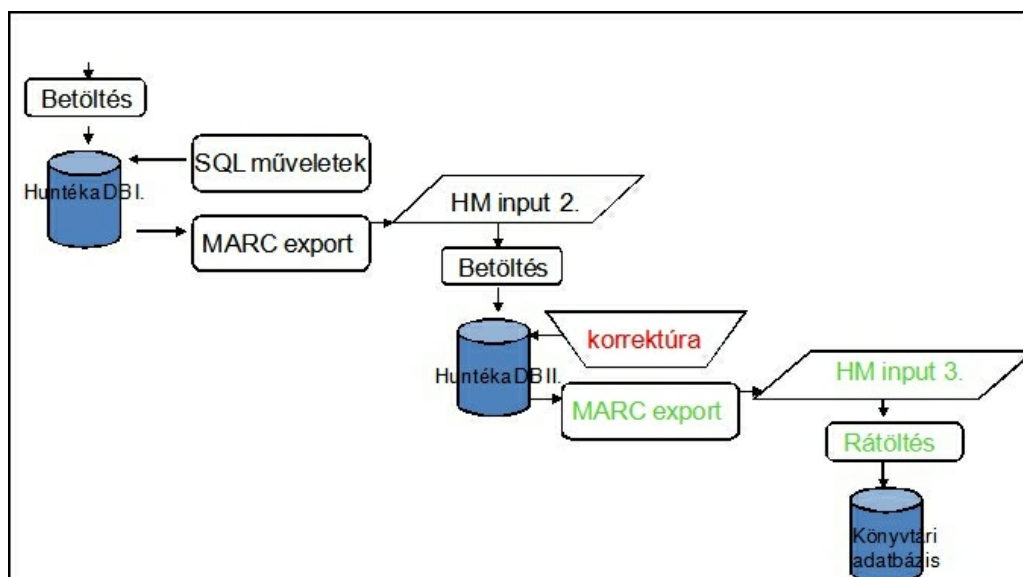

4. ábra ISBD előtti cédula képe

```

<record>
<datafield code="856">
<subfield code="f">afa058c43df64225a4238ecc1f7af57d.tif</subfield>
</datafield>
<datafield code="852">
<subfield code="m">sz.3493</subfield>
</datafield>
<datafield code="500">
<subfield code="a">Fegyverzeti teljességi utasítás a 10.5 cm 40/43 M. roham tarack és a 7.5 cm 43 M. roham ágyú részére. Bp. ny.n. 1944. 13 p. 28 cm. F-23</subfield>
</datafield>
</record>
    
```

5. ábra ISBD előtti céduláról készült MARCXML

6. ábra Az 1. ábra „hűtéka konverzió” elemének kifejtése

Az 1. ábra „hűtéka konverzió” elemének kifejtését láthatjuk a 6. ábrán. Ez a lépés 3 ütemben zajlott le.

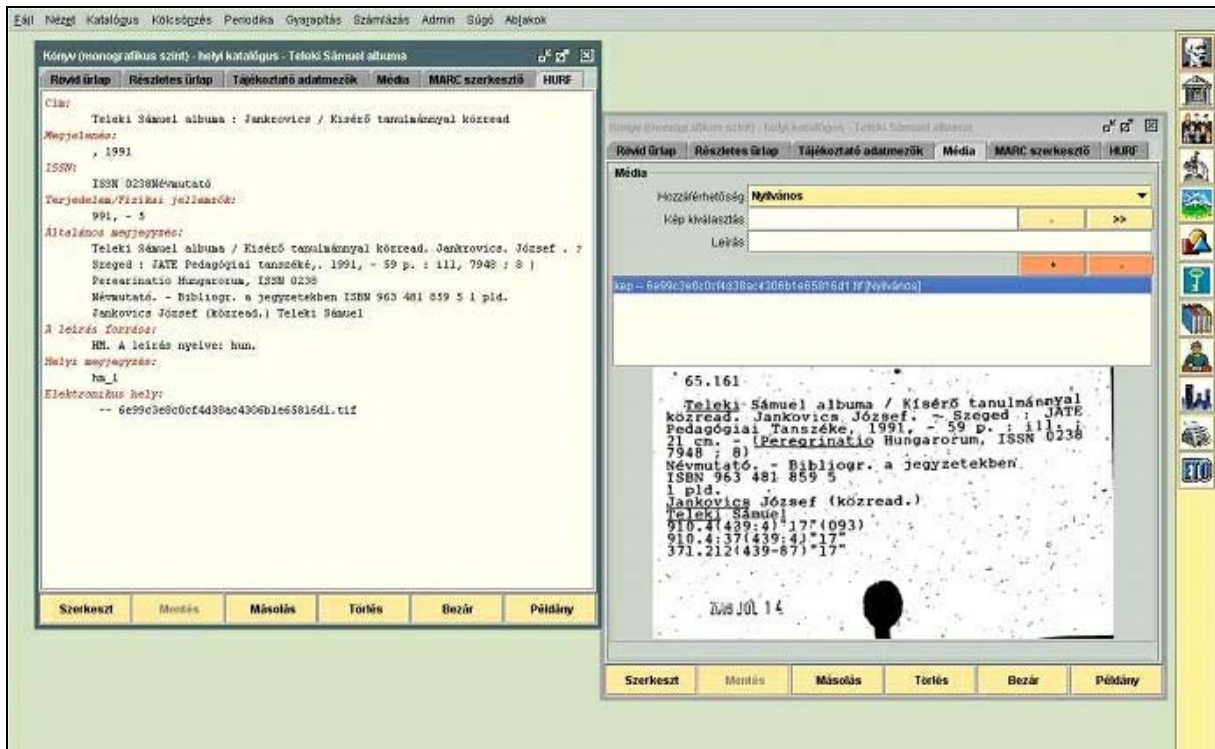
Az első adatbázisba egy tagban az egész cédula tartalma, tehát a fenti OCR utáni adatfolyam került. Ezen próbáltuk elvégezni az adatcsoportok elkülönítését, ami a vártnál gyengébb OCR eredménynek is betudhatóan, sajnos némileg alulmúlta az elvárásokat.

Az adatfolyam feldarabolása az alábbi algoritmusokkal zajlott. Első lépésben az 500\$a adattartalom került feldarabolásra a központosítási jelek mentén. Az így kapott szövegdarabok egy része „hátról” került visszafejtésre, jellemzően ebbe a csoportba tartozott a méret a 'cm'-t megelőző számjegyeivel, a terjedelem a 'p.' 'o.' 'l.'-t megelőző számjegyeivel, vagy az illusztráltság jellegzetes kifejezései ('ill.', *részben színes*, *színes*). Az egyes visszafejtése lépéseinek sorrendje itt nagyon fontos volt. Ezt követte a cím kivágása az első pontig vagy '/'-ig, az ezt követő szövegrész szerzőségi közléssé alakítása, valamint a cím utáni oszlop alcímként való kezelése. A szerzők alaki ellenőrzésén mentek keresztül, a kiemelt vezetéknev itt sokat segített. A maradék részek kezelése már tartomelemzéssel párosult a bizonytalan sorrend és a hiányok miatt. Ilyen volt például a megjelenés helye, leggyakrabban Budapest, Berlin, Wien, vagy a leggyakoribb kiadók (melyet a sorrendiség is

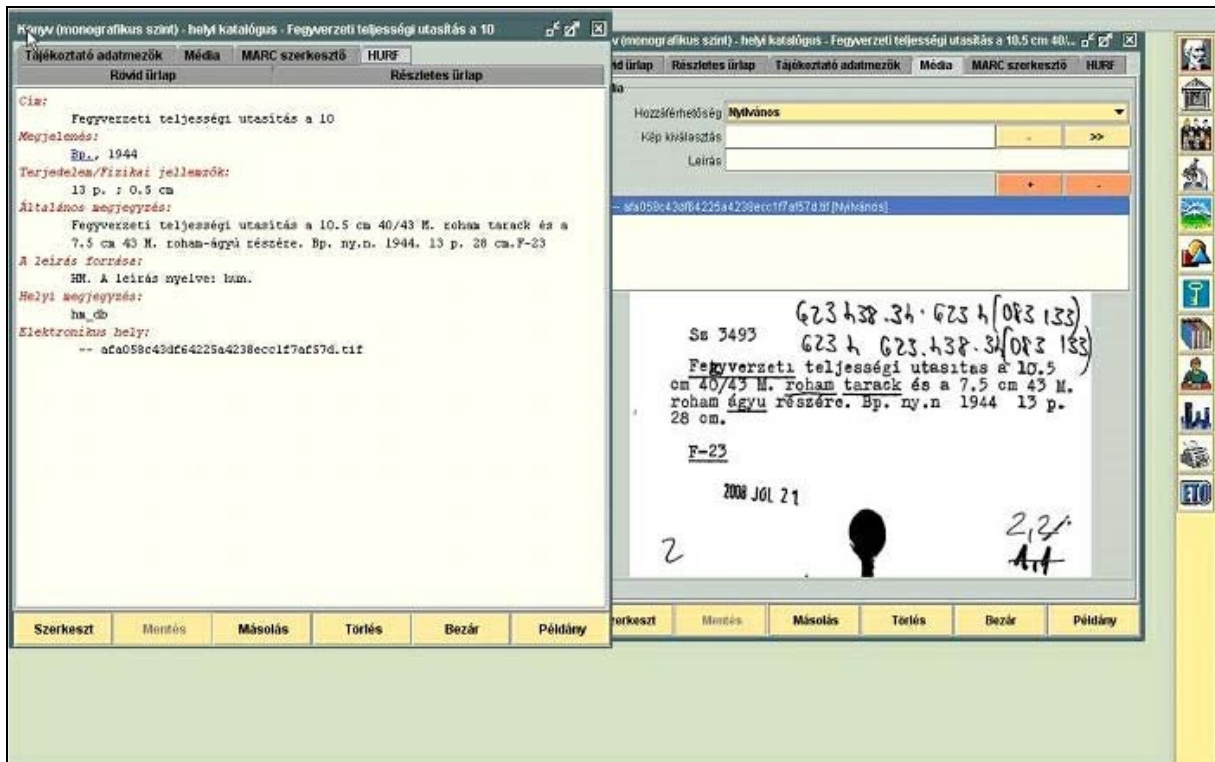
megerősített). A megjelenés éve ugyancsak jól kivehetőnek tűnt, bár a címben szereplő évszámok bezavarhattak. A kiadásjelzés adata is jellegzetes karaktersorozat ('xx Aufl.', 'x Kiad. Stb.) alapján volt felismerhető. Utólagos ellenőrzések alapján szűrésre kerültek a szerzőkbe került címek, illetve a címek közé került szerzők (névelő megléte alapján, ill. nagybetűs írásmód alapján). A zárójelezett adatsorról feltételeztük, hogy megfeleltethető a sorozatcímnek.

Az így létrehozott adatbázis természetesen nem volt korrekt, mert a darabolások alapvetően „két dimenzióban” zajlottak, az adatbázison belül nem képeződtek le valós relációk, azaz nem jöttek létre valós besorolási állományok. Ezt az adatbázist tehát nem adhattuk volna oda a korrektoroknak, mert nem tudtak volna vele dolgozni. Ezért szükség volt egy köztes exportra és importra, melynek során már MARCXML-t előállítva és azt egy második hűtékaiba betöltve immár egy korrekt, szerkeszthető hűtéka adatbázist kaptunk eredményül.

A felkért korrektorok tehát a második hűtéka adatbázissal dolgoztak, a fenti darabolások eredményeképpen létrejövő rekordok itt kerültek manuális javításra (l. a 7. és a 8. ábrát). Minden rekord tartalmazta a cédula eredeti digitalizált képét is, a javítás során elsősorban ehhez és nem karakterfelismertett szöveghez képest történt a behasonlítás.

7. ábra Szabványos leírás HunTéka munkafelülete a korrekciót megelőzően

8. ábra Nem szabványos leírás HunTéka munkafelülete a korrekciót megelőzően

A korrektúra alapvető tapasztalatai, tanulságai

A másodlagos MARC rekordok korrektúrája során több, a hasonló eljárást választó gyűjtemények számára is hasznosítható tapasztalatot sikerült felhalmozni. Ezek közül kiemelnénk a leglényegesebbeket. Az egész eljárásról elmondható, hogy az előzetes várakozásoktól eltérően az ISBD szabvány szerinti katalóguscédula és a korábbi keletkezésű, nem szabvány cédulákból készült rekordok között érdembeli minőségi eltérés nem volt megfigyelhető. Az egyes adattípusokról összességében elmondható, hogy gyakorlatilag 90-100% közötti volt az egyezés az automatizált munkafázisokat (OCR, konverzió) követően, ami önmagában nem rossz szám. A „cím” adatok karakterei (kivéve: aláhúzott szöveg, â, è, §), a cm-ben megadott terjedelem, a mellékletek megléte, leltári szám 100%-ban jöttek át a korrektúra fázisába. Ugyanakkor a megjelenési helyek, kiadók, oldalszámok behatárolása már csak 90% körüli értékre sikeredett (főleg a nagyobb, elterjedtebb helység- és kiadói nevek jöttek át jobb hatásfokkal). Egyes adatokat azonban, mint például: alcímek, sorozati adatok, manuálisan kellett kiválasztani.

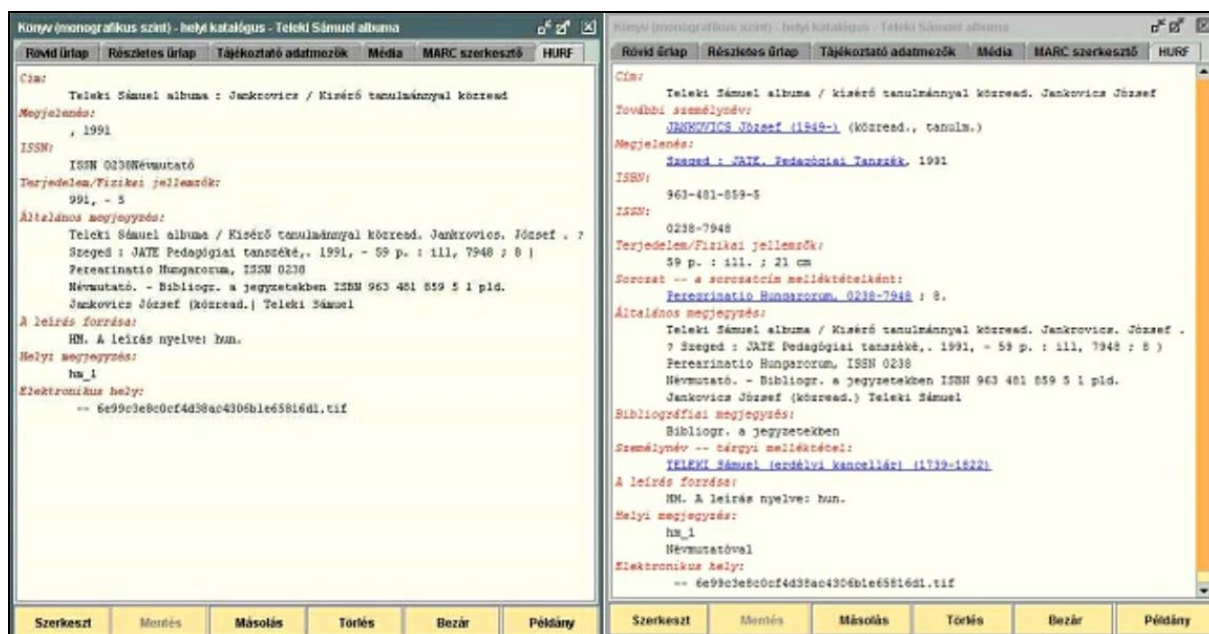
A 20 000 rekordból mindössze fél % (tehát alig 100 db!) volt, amin nem kellett manuálisan módosítani. A manuális ellenőrzés és korrekció megkerülhetetlenségét támasztja alá az is, hogy a szinte 100%-

ban korrekt adatcsoportoknál is előfordult, hogy esetleg máshová kerültek a folyamat során az adatok, például: leltári szám. A rekordok korrektúráját követő véglegesítése előtt ezért volt kötelező az összes adatot megjelenítő HURF nézet áttekintése minden alkalommal (9. ábra).

A korrektúrázott állomány a harmadik fázisban elvégzett migrációval került a könyvtár éles adatbázisába. Ez a mozzgatás is alapvetően a bibliográfiai és a példányrekordokra vonatkozott, azonban az ellenőrzéskor kiderült, hogy a korrektúra strukturális mélységben érintett bizonyos besorolási állományokat is, legnagyobb mértékben természetesen az egységesített besorolási neveket. Az így létrejött névváltozatokat, némi áldozatok árán, nem szabványos megoldások alkalmazásával átmentettük az éles adatbázisba.

A Hadtörténeti Könyvtár retrokonverziója során felhalmozott tapasztalatok közül néhány megállapítás kiemelhető azok számára, akik hasonlólt terveznek:

- Kimondható, hogy a *karakterfelismertetés és a konverzió összesített hatásfoka leszámolt azzal az illúzióval, hogy az OCR egyedüli és általános megoldást jelenthet.*
- Az adatok teljes újragépelésének elkerülésével a további szövegromlás lehetősége megszűnik.

9. ábra Egy rekord korrektúra előtt és után

Néhány, a retrokonverzió során kiaknázható további lehetőségek közül:

- A feldolgozás során egy jó alapkatalógus kiegészítő adatai (leltár, ETO szám, példányadatok stb.) is bekerülhetnek a végleges rekordokba.
- Megfelelő gyűjtemény esetén a rekord import kiterjesztése (pl. 1976-ra szűrés a magyar kiadványoknál) az adatok bevitelét nagyban segítheti.
- Az adatpontosság növelése természetesen költségcsökkentést jelenthet, hiszen az ezt követő manuális munka volumene csökkenhet.

A HK projekt költségei

Az 1. táblázatban a projekt egyes fázisainak idő- és költségvonzatai láthatók, nagyságrendi számadatokkal. Mint megfigyelhető, a manuális adatbevitel tette ki mind időben, mind költségben a legnagyobb tételt.

1. táblázat

HK retrospektív projekt költségei

Munkafázis	Időtartam*	Bekerülési költség/db**
Képfeldolgozás	2 nap	25 Ft
OCR	4 hét	
Konverzió	2 hét	60 Ft
Korrektúra	5 hónap***	80 Ft
Összesen	6,5 hónap	165 Ft

* Nettó idők: betöltéseken, tesztüzemen, próbaszériakon túl

** Nagyságrendi, kerekített összegek

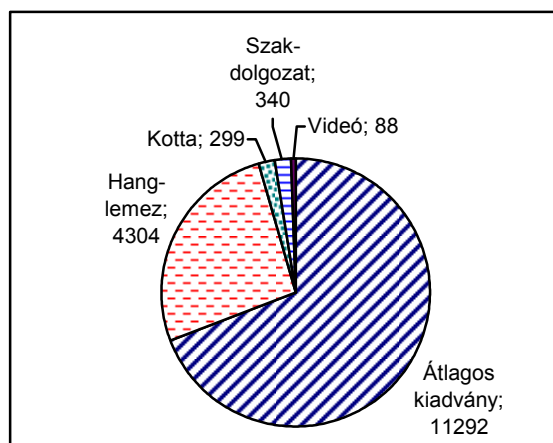
*** Heti átlagok: 124–5778 (!) db között

Az MTF 16 ezer cédulája

Az MTF könyvtára üdítő kivételt jelent a retrokonverziós projektek sorában, ugyanis a munka elkezdését megelőzően nem rendelkezett semmiféle gépi nyilvántartással, azaz az állomány nagyobbik hányada csak cédulán, egy kisebbik hányada pedig még cédulán sem volt feldolgozva. A feldolgozatlan kottaállomány leírása egy erre a célra szerveződött ideiglenes munkacsoport segítségével, katalógizálási szabályzatot követve, az autopszia elvén zajlott, egy üres huntéka rendszerben. Ezzel párhuzamosan kezdődött meg a 16 ezer cédula konverziója, amelyből a duplumcédulák miatt végül 14 ezer rekord született.

Általános megfontolások

A könyvtár állományát (10. ábra) figyelembe véve feltételezhető volt, hogy annak döntő többsége elérhető lesz már más katalógusokban. Fő átvételi forrásként a könyvtár kérésére az immár saját retrospektív katalógizálási projektjén túljutott, 400 ezer cédulával bővített OSZK katalógusa [4] lett megjelölve. A gyakorlatban azonban az OSZK főforrásként elsősorban a szépirodalmi vonatkozású és általános műveknél vált be, jóllehet közelítőleg ezek 30%-a sem volt megtalálható benne. A könyvtár főprofiljának tekinthető táncművészeti szakirodalmat, valamint a zenéhez, tánchoz kapcsolódó speciális kiadványokat, a hanglemezeket, kottákat, tánc történeti irodalmat, videofelvételeket pedig egyáltalán nem lehetett megtalálni az OSZK adatbázisában. A fenti szakmaspecifikus kiadványok rekordjainak begyűjtéséhez további forrásokat kellett tehát keresni, úgymint a FSZEK katalógusát, valamint a *Karlsruhe-i Virtuális Katalógus* (*Karlsruhe Institute of Technologie, Karlsruhe Virtual Catalog = KIT-KVK*) mintegy 500 millió rekordra tehető adatállományát.

10. ábra A MTF állományának tartalmi megoszlása számokban

Kezdetből két alapvető problémával kellett szembenézni:

- Duplumcédulák megléte akár ugyanazon a katalóguson belül is, valamint leltári számok ismétlődése más szempontú rendezésben.
- A másik alapvető helyi sajátosság a hangzóanyagok analitikus leírásainak megléte volt. Ezek átvétele más katalógusokból korlátozott, itt tehát megint más módszert kell követni.

Megvalósítását tekintve ez tehát vegyes helyzet volt.

A digitalizált cédulák megmunkálása

A szkennelés, mint minden hasonló esetben, a munka egyik legegyszerűbb része. Szinte tovább tart a fel- és levonulás a szkennelssel, mint maga a beolvasás. Az olvasási műveletet egy Fujitsu gyártmányú automata lapadagolós lapolvasó berendezéssel végeztük (11. ábra). A teljes mennyiség beolvasása, a cédulák fiókból történő kiszedésével és visszarendezésével együtt összesen 14 órányi munkaidőt vett igénybe.

11. ábra Automata lapadagolós lapolvasó berendezés képe

Ezt követte az OCR művelete, melynek során megtörtént a szkennelt képállomány szöveges adatsorrá alakítása. Jóllehet az OCR eredményességét már fentebb is firtattuk, a feldolgozás folyamatába való beiktatása ennek ellenére megkerülhetetlen, mivel segítségével a munkatársak a tartalmi feldolgozásra koncentrálhatnak. A felismertés során a karakterfelismerő program kibővítésével egy előzetes adatszeperációt is elvégeztettünk, ami egy elválasztó karaktersort illesztett be a leltári szám és a cédula tényleges szövege közé, valamint besorszámozta a szkennelt képek sorozatszámait alapján a szövegblokkokat.

Az OCR-rel előállított adathalmazt és képállományokat ezt követően feltöltöttük az MKBLUX által fejlesztett *PraktiDok* feldolgozó rendszer adatbázisába. A retrospektív konverzió minden további lépése ebben a könyvtári munkafolyamatokra is felokosított dokumentumkezelő rendszerben zajlott. Ez a program eredetileg nagytömegű tetszőleges iratanyag iparszerű feldolgozására lett kifejlesztve. Az eredeti kívánalmaknak megfelelően az

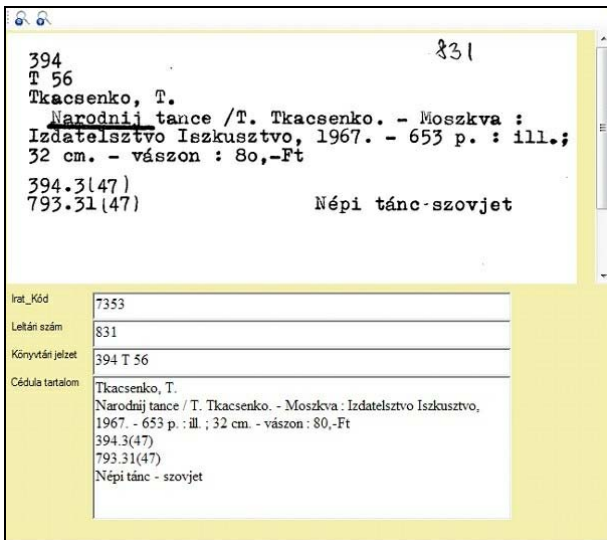
érdemi munkavégzést maximálisan támogató funkciókon felül, a feldolgozási folyamat nyomon követésére, valamint az egyéni teljesítmények értékelésére és elszámolására szolgáló funkciókat is tartalmazza, amit a feldolgozás során jól ki tudunk használni. Az adatbázisokat és a képállományokat tartalmazó kiszolgáló egy nagysebességű internetkapcsolatot biztosító szerverhotelben van elhelyezve, így a távmunkában, otthonról dolgozó feldolgozók egyszerű, minimális irodai célú felhasználásra szánt számítógépekkel, normál „háztartási” internetkapcsolattal csatlakoztak a szerverhez. A munkatársak egyedi felhasználónévvel és azonosítóval, a képességeiknek és feladatuknak megfelelő jogosultságokkal rendelkeznek. A „vastag-kliensalkalmazás” minden egyes bejelentkezéskor program vagy konfigurációs adat változásakor frissül, így biztosítva azt, hogy mindig mindenki a legfrissebb programverzióval rendelkezzen. Az egyes cédulákkal végzett műveletek során az átmozgatott adatmennyiség – a cédula képével együtt – nem haladja meg a 40 kilobájtnyi méretet, tehát még nagyszámú felhasználó esetében is igen gyors működést biztosít.

Az elvégzendő első lépés tehát a karakterfelismertett anyag ellenőrzése, azaz a szövegjavítás művelete volt. Az adatrögzítő munkatársaknak ebben a fázisban kellett összevetni az egyes cédulaképeket a hozzájuk tartozó adatcsomagokkal, elsősorban szövegpontosság és a szövegblokkok elhelyezkedésének szempontjából. A könyvtár által is jóváhagyott cédulákon a feldolgozási szabályzat alapján sortöréskarakterek beszúrásával szeparálni kellett a szerzőségi közlés tartalmát, a cédulátartalom szövegblokkját, az ETO számokat, és a tárgyszavakat. A szövegblokkban további szóköz-karaktereket kellett beszúrni az egyes adattípusok közé (12. ábra).

Az összes cédulát érintő ellenőrzési és javítási fázis után következett a duplumszűrés művelete, melynek során immár különböző kritériumok alapján lehetett leválogatni az ismétlődő cédulákat. Az egyértelműen többször szereplő cédulákat töröltük az adatbázisból. A beszkenelt 16 320 db cédulából az ismétlődések kiszűrése és eltávolítása után 11 494 db maradt. A feldolgozás további folyamataiban már csak ezek vettek részt.

Cédulából HUNMARC rekord

A fenti előkészítő műveletek után következett csak a rekordok begyűjtés vagy létrehozás általi tényle-

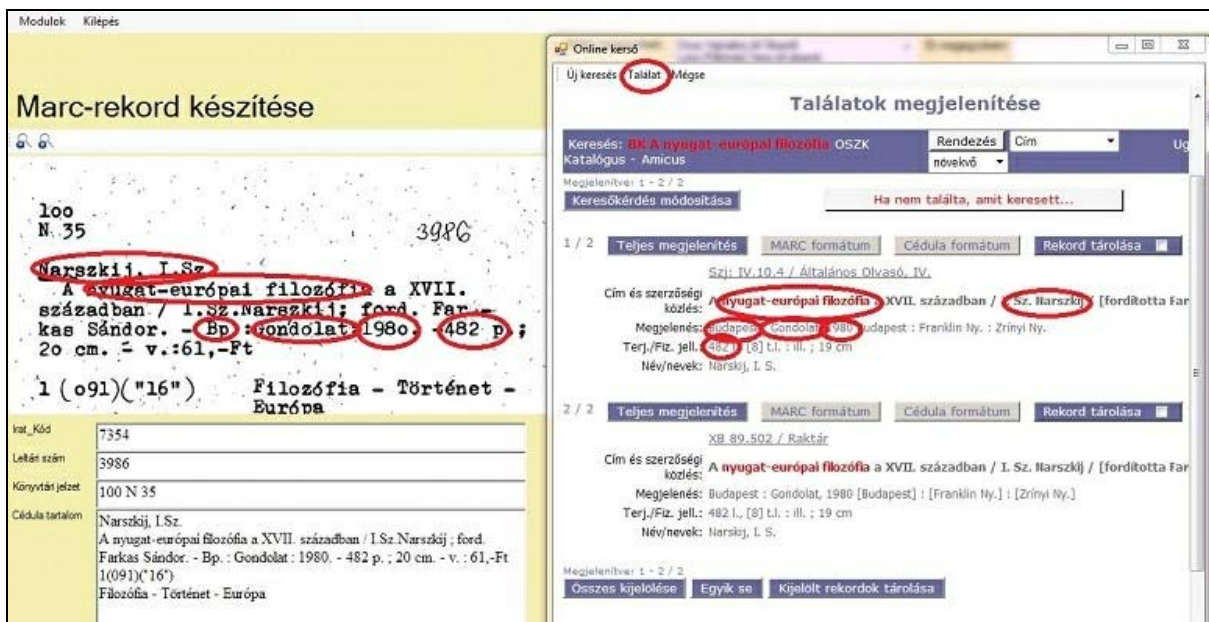

12. ábra **Rekord tagolása az ellenőrzés első fázisában (validálás)**

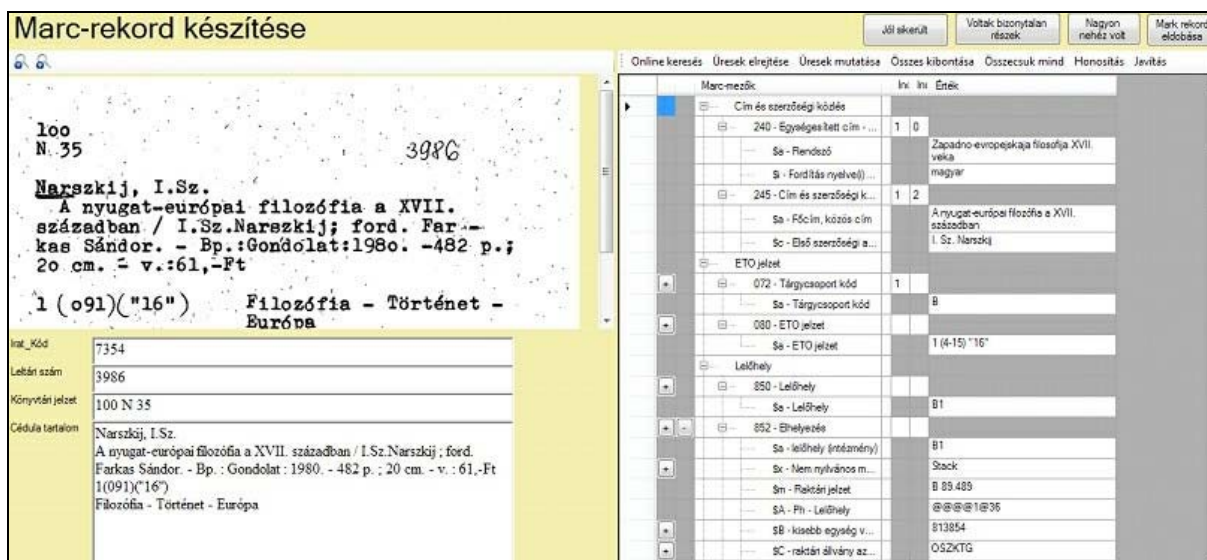
ges előállítás. Ennek alapja a munkák megkezdése előtt, a könyvtárral történt megállapodásokat, kívánságokat magába foglaló részletes feldolgozási szabályzat volt. Ez a szabályzat, a feldolgozási munka során a projekt előrehaladásával párhuzamosan maga is fejlődött, és kiegészült a feldolgozó által megjelölt általánosítható, mégis különlegesebb „esetek” figyelembevételével.

A hatékonyabb munka érdekében a PraktiDok rendszerbe közvetlenül is beépítésre került az elsődlegesnek tekintett OSZK katalógusának kereső és megjelenítő felülete. Egy találatot a szabályzat szerint csak akkor tekintettünk pontosnak, ha az legalább 5 paraméterben (szerző és címadatok, a megjelenési adatok és az ISBN vagy ISSN szám) megegyezett a kiinduló cédulán olvasható tartalommal. Az ISBN vagy ISSN szám pontos egyezése, a bármely oldali elírás lehetősége miatt önmagában nem volt elegendő a találat minősítéshez (13. ábra). Pontos találat esetén az adatokat egy kattintással lekértük az OSZK gyűjteményéből és az adatfeldolgozó képernyőn a HUNMARC szerkezetnek megfelelően megjelenítve megkezdődtek a honosítás műveletének lépései (14. ábra).

Ennek kezdetén egy háttérben zajló automatikus művelet sor letárolta a forrásrekord azonosítóját, törölte az idegen könyvtár adatait és kapcsolati értékeit, helyüket pedig a MTF egyedi adataival töltötte fel. Ezt követően a megfelelő HUNMARC hívójelekben kerültek rögzítésre a cédulán lévő, a helyi kiadványra jellemző információk, úgymint a példányszám, ETO számok, tárgyszavak stb.

13. ábra **Találat minősítés**

14. ábra HUNMARC rekord létrehozása

Ennek a munkafázisnak a végén a feldolgozó minősítették a saját maguk által létrehozott rekordokat, ami lényeges információként szolgált a következő fázisban dolgozó munkatársak, illetőleg az ezt követő automatikus folyamatok számára. Ha példának okáért valaki nem birkózott meg a feldolgozandó cédulával, akkor azt „eldobhatta”, a rendszer pedig ezeket később újból kiosztotta magassabb minőségű munkatársak számára.

Az OSZK-ban nem található rekordok előállítására a fentebb már ismertetett források (FSZEK, KIT-KVK) szolgáltak, legrosszabb esetben pedig a feldolgozási szabályzat útmutatása alapján, a cédulán található tartalom bontásával kellett a megfelelő hívójelek alá sorolni az adatelemeket.

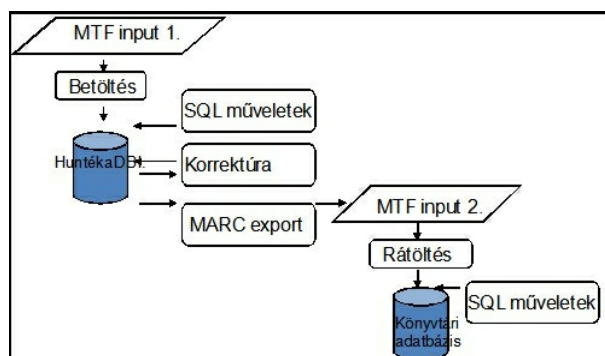
Az utolsó előtti fázis az elkészített rekordok ellenőrzése volt. A hivatalos forrásból származó, ISBN számmal rendelkező, készítője által jónak minősített rekordokat a PraktiDok rendszer automatikusan leválogatta és hibátlannak minősítette. A teljes munka befejezését követő tapasztalatok alapján ezek az automatikusan ellenőrzött cédulák valóban 100%-ban hibátlanak voltak. A készítőik által gyengébbnek minősített, vagy ISBN szám nélküli, ám jó minőségű letöltött rekordok ugyanakkor tételes ellenőrzésen estek át. Ebben a munkafázisban a könyvtárosi végzettségű munkatársak még egyszer összevetették a cédula képét és szövegtartalmát a kész HUNMARC rekord adataival, szükség esetén pedig javították az esetleges hibákat.

Az ellenőrzési folyamat nehézségét és minőségét itt is cédulánként kellett minősíteni!

Az utolsó fázisban az elkészült és hibátlannak minősített rekordokból MARCXML adatsomagokat generáltunk, melyek átadásra kerültek a könyvtári rendszer üzemeltetőjének.

Migráció a hüntékába

A PraktiDok rendszerből generált MARCXML rekordjai a 15. ábrán látható folyamat során, két lépésben kerültek be a könyvtár hüntéka adatbázisába.

15. ábra Hüntéka migráció lépései a MTF-en

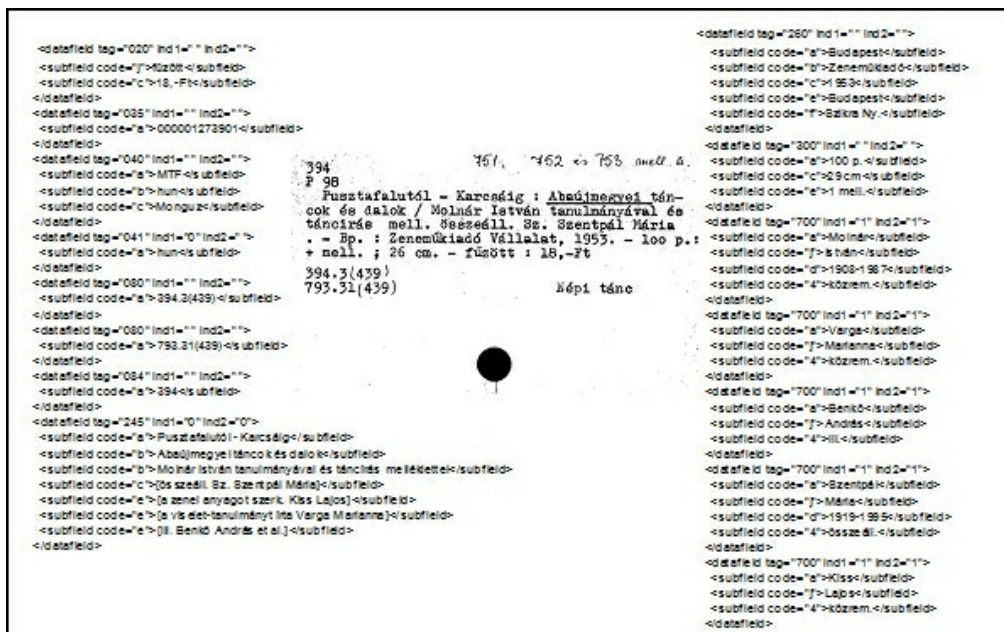
Előzmények híjával a már honosított rekordokat nem volt mihez igazítani, tehát a könyvtári éles adatbázisba való integrálásuk nem okozott gondot, viszont jelentős többletinformációval bírtak az eredeti cédulához képest (16. ábra). Nemcsak a köte-

lező adatokra kell itt gondolni (pl. nyelv és országkód), hanem egységesített nevekre, valamint tartalmi feltárára. A retrokonverzióból származó MARCXML az autopszián alapuló kottaadatbázisra itt is csak második lépésben lett rátöltve. Problémát csak a többkötetes kiadványokról készült leírások jelentettek, mert a kapcsolt rekordok szinte soha nem jöttek át, így végső soron ennek megkezdésére egy hibrid megoldást kellett alkalmazni a migráció során. A szabványosság és az adatbázis konzisztenciájának érdekében ezeket később kell pótolni. Egy későbbi javítás esetére a cédulák

szkennelt képei természetesen itt is rendelkezésre állnak.

Az MTF projekt költségei

A költségeket a 2. táblázat foglalja össze. Mint látható, az egy kötetre jutó nettó költség 180,00 Ft. Ez az összeg sok élömkunát tartalmaz, de összevetve egy leíró könyvtáros egy kötetre vetített 270,00 Ft-os átlagköltségével, és a feldolgozás eredményeként keletkező igen részletes és pontos rekordokkal, önmagáért beszél.

16. ábra MTF MARCXML inputja és az eredeti cédula képe

2. táblázat
MTF retrospektív konverziójának költségei

	Db	Megnevezés	Ft/db	Kötet
1	X	Cédulaszkennelés	4,00 Ft	16329
2	X	OCR gépi szövegbeolvasás	8,00 Ft	16329
3	X	Képi feltárolás PDS	3,00 Ft	16329
4	X	Indexelés PDS	15,00 Ft	16329
5	X	Katalóguscédula-validálás	25,00 Ft	11494
6	X	MARC rekordra bontás	40,00 Ft	11494
7	X	MARC rekordellenőrzés	75,00 Ft	11494
8	X	Rekordfeltöltés (HunTéka)	- Ft	
9	X	PraktiDok (program használati díj – kötet szerint)	10,00 Ft	11494
		Kötet ár összesen	180,00 Ft	
10	X	PraktiDok (konfiguráció, fejlesztés, tárhely, elérés), egyszeri díj	300 000,00 Ft	1
		Összesen:		

Összegzés

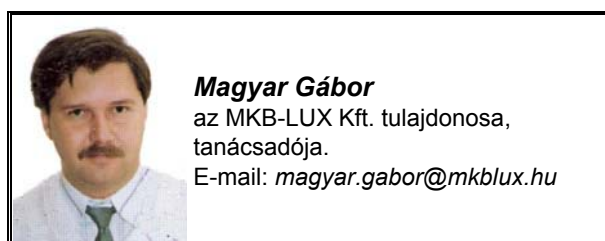
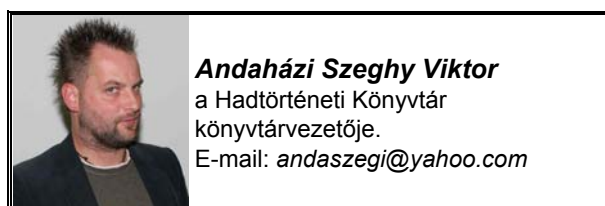
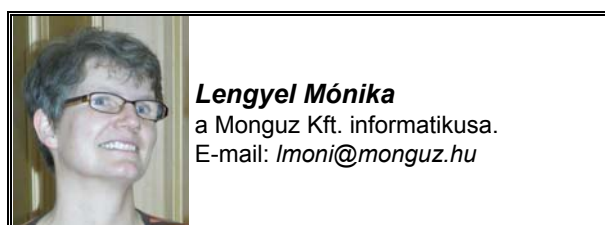
A két projekt tanulságai egyképpen összegezhetőek: bár a technikai feltételek egyre fejlettebbek, az automatizmusok egyre kiforrottabbak, az emberi munka és értelem nem hagyható ki a retrokonverziós folyamatokból (sem). A karakterfelismeretés messze nincs még azon a szinten, hogy vakon megbízzunk benne. Az adatcsoportok felismerésére szolgáló algoritmusok és heurisztikák a tapasztalatok fényében tovább finomíthatók, de az OCR-t követő ellenőrzés hiányában nem hozhatják meg a kívánt eredményeket. Az MTF projekt ugyanakkor rávilágított arra a meglepő tényre, hogy a nagykönyvtárak állománya még napjainkban sem tekinthető mindenek felettinek, hiszen nagy számban vannak még olyan, a közelmúltban megjelent kiadványok, amelyek kívül esnek ezeken. A több forrásból „összevadászott” rekordhalmazoknál, így a rekordletöltésen és honosításon alapuló retrospektív eljárásoknál fokozottan kell őrködni az ilyen módon létrejövő besorolási állományok egysége felett. Bármelyik utat is választjuk állományunk visszamenőleges feldolgozásához, a biztonságot szem előtt tartva, nem kerülhető meg az a gond, amit a többlépcsős leírások rekordjainak betöltése okoz.

Irodalom

- [1] BAKÓ Dorottya: Retrokonverziós körkép: német és svájci példák. = TMT, 51. köt. 9. sz. 2004. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3746&issue_id=454
- [2] BERKE Barnabásné: Első falat a nagy kalácsból. A nemzeti könyvtár cédulakatalógusainak retrokonverziós munkájáról. = Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2004. augusztus. <http://epa.oszk.hu/01300/01367/00056/pdf/04muhelykerdesek.pdf>

- [3] DANCS Szabolcs: Retrospektív konverzió nagyüzemi módon: az ADAM-projekt. = TMT, 57. köt. 2. sz. 2010. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5279&issue_id=512
- [4] BERKE Barnabásné: A könyvek cédulakatalógusának retrospektív konverziója az Országos Széchényi Könyvtárban. Networkshop, 2005. <https://nws.niif.hu/ncd2005/docs/ehu/026.pdf>
- [5] BÁNKESZI Katalin – KOLTAY Klára: Mi újság a MOKKA háza táján? A közös katalógus továbbfejlesztése az Országos Dokumentumellátó Rendszer és a könyvtárak szolgálatában. = TMT, 58. köt. 2. sz. 2011. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5453&issue_id=523

Beérkezett: 2012. V. 16-án.

Kedves Olvasóink !
A következő alkalommal
összevont lapszámmal jelentkezünk.

ARROW: az Europeanaban tárolt jogi információk és árva művek nyilvántartásai

Az Európai Unió digitális könyvtárainak i2010 kezdeményezése (*i2010 Digital Library Initiative*) olyan célokat fogalmaz meg, mint az európai kultúra és tudomány forrásműveinek a felhasználók minél szélesebb köre számára történő hozzáférhetővé tétele, valamint e forrásoknak (könyveknek, időszaki kiadványoknak, filmeknek, térképeknek, fotográfiáknak, hangzó anyagoknak stb.) a jövő generációi számára való megőrzése. A digitalizálás és a digitalizált tartalmak hozzáférhetővé tételének vonatkozásában kulcskérdésként merül fel a művek jogi státuszának tisztázása. Előfordul, hogy gondos jogtulajdonos-kereséssel (*diligent search*) sem sikerül azonosítani a szerzői jog tulajdonosát. Ilyen az ún. árva művek (*orphan works*) esete, de hasonlóképpen problematikus a kereskedelmi forgalomban már nem kapható, ún. out-of-print kiadványok digitalizálása is, amely szembe mehet a jogtulajdonos érdekeivel.

Míg számos országban már jelenleg is léteznek a kereskedelmi forgalomban lévő műveket számon tartó, ún. books in print nyilvántartások, az ezek közötti együttműködés (interoperabilitás) sem a metaadatok, sem az alkalmazott kommunikációs protokollok szintjén nem valósul meg. A másfelől gazdag tartalommal bíró bibliográfiai adatbázisokban nem találunk a felhasználási jogokra és engedélyekre vonatkozó metaadatokat. Ezeket az információkat a kiadók, a szerzők, avagy a közös jogkezelő szervezetek tartják számon, eltérő formátumokban, nyilvánosan nem elérhető módon.

Az ARROW (*Accessible Registries of Rights Information and Orphan Works Towards Europeana* = *Az Europeanaban tárolt jogi információk és árva művek nyilvántartásai*) projekt, amelynek társfinanszírozója az Európai Bizottság, 2008 szeptemberében indult el azzal a céllal, hogy egyszerűbbé tegye a digitalizálási projektekkel kapcsolatos jogkezelést. A projektben a könyvpiari értéklánc szereplői (nemzeti könyvtárak, nemzeti bibliográfiái

központok, szerzőket tömörítő szervezetek, közös jogkezelő intézmények) vesznek részt Spanyolországból, Franciaországból, az Egyesült Királyságból és Németországból. A kezdeményezés koordinátora az Olasz Kiadói Szövetség volt. A projekt fő céljai:

- a digitális világban felmerülő szerzői jogi problémák kezelésének gyakorlati szemléltetése;
- a szerzők, kiadók és könyvtárak közötti együttműködés előmozdítása;
- a rendelkezésre álló technológiák alkalmazása a gondos utánjárás (l. diligent search) procedúrájának lehetőség szerinti automatizálására;
- a jogtulajdonosok elérhetőségi adatainak hozzáférhetővé tétele.

A projekt megvalósítása során kidolgoztak egy infrastruktúrát az interoperabilitás előmozdítására, melynek összetevői a következők:

- ARROW webportál szolgáltatások (*ARROW Web Portal Services*): a felhasználó és a rendszer közötti felhasználói felületet foglalja magában;
- jogi információs infrastruktúra (*Rights Information Infrastructure, RII*): a rendszer gerince, amely lehetővé teszi az adatbázis-hálózatból történő lekérdezéseket, a kinyert információk feldolgozását, erre alapozva a megfelelő válaszlépés megtételét, valamint az előre meghatározott munkafolyamat szerinti információcserét;
- műnyilvántartás (*ARROW Work Registry, AWR*): az RII-munkafolyamat során legyűjtött releváns információk strukturált tára, amely lehetővé teszi az információk visszakeresését és felhasználását az ARROW szolgáltatási keretei közt;
- árva művek nyilvántartása (*Registry of Orphan Works, ROW*): az AWR alhalmaza, amely a „valószínűleg árva” műveket tartalmazza.

A projekt az adatforrások megosztott hálózataként, a következő problémák kezelését vállalta az interoperabilitás gördülékenyebbé tétele érdekében:

- az adatok nemzetközi szintű interoperabilitása eddig megoldatlan volt; csak a könyvtári területen valósult meg az ARROW céljainak megfelelő szintű interoperabilitás, mégpedig a *The European Library*-nak (TEL) köszönhetően;
- megoldatlan volt továbbá a könyvtári katalógusok és a books in print-típusú nyilvántartások interoperabilitásának problémája, valamint e két katalógus kommunikációja a reprográfiai szervezetek nyilvántartásaival;
- az egyes területeken nyilvántartott adatok, leírások a megjelenési forma (manifesztáció) szintjére vonatkoztak, míg a jogokat a mű, illetve kifejezési forma szintjén definiálják.

Az adatcsere automatizálása érdekében dolgozta ki az ARROW az *EDItEUR* nevű cég szakembereivel karöltve az *ONIX for Rights Information Services* (ONIX-RS) elnevezésű üzenetkészletet. Az ARROW a *Virtual International Authority File* (VIAF) szolgáltatásából nyeri a szerzőkre és közreműködőkre vonatkozó kiegészítő adatokat (élettrajzi adatok, nemzetiség, névváltozatok).

A jogi információs infrastruktúra (RII) vezérli a könyvpiari értékláncban alkalmazott adatbázisokból (könyvtári adatbázisok, books in print nyilvántartások, Reprográfiai Szervezetek nyilvántartásai) származó információk visszakeresésének komplex munkafolyamatát. Az összegyűjtött információk alapján megállapítható az egyes megjelenési formák (manifesztációk) és az azokhoz tartozó művek szerzői jogi státusza és kiadási állapota, valamint a vonatkozó licencfeltételek, beleértve, hogy az adott mű valószínűsíthetően árva műnek minősül-e. Az RII tehát a könyvtárakból érkező digitalizálási kérelem alapján, a jogi státusz megállapítása érdekében lekérdezi a különböző adatszolgáltatók (köztük a manifesztáció megjelenési helye szerinti) adatbázisait, majd a kinyert adatokat összesíti. Az eredeti könyvtári információkérés egy manifesztációra, sőt annak egy – digitalizálandó – példányára vonatkozik, a válasz azonban a mű szintjén kerül megfogalmazásra, vagyis a kérés egy sor rendezésen és megfeleltetési folyamaton megy keresztül. A munkafolyamat három főbb állomása a következő:

1. Az első fázis a könyvtári területen zajlik, ennek során történik a TEL vonatkozó rekordjainak (a kérésben megjelölt manifesztációhoz tartozó mű, a mű további manifesztációi) és a VIAF-ban tárolt szerzői/közreműködői adatoknak (névváltozatok, születési/halálozási dátumok stb.), valamint a jogi státuszra vonatkozó elérhető információknak a kinyerése.

2. A második fázis az ARROW rendszerben részt vevő országok Books In Print adatbázisait és az adatbázisok megvalósításáért, építéséért felelős szervezeteket érinti. Ezen a ponton a kinyert információkból kiderül, melyek a műhöz tartozó egyéb manifesztációk és a kapcsolódó további művek, illetve megtalálhatók-e ezek a kereskedelmi forgalomban, valamint megállapítható-e bizonyossággal, hogy nyomtatnak-e belőlük jelenleg újabb példányokat, vagy sem.
3. A harmadik fázis során az előzőekben szerzett információk kiegészülnek a reprográfiai szervezetek nyilvántartásaiból kinyert adatokkal, amelyek alapján a licencfeltételek megállapíthatók, s könnyebbé válik meghozni a mű digitalizálására vonatkozó döntést. Hasonlóképpen, e szakaszban a mű „árva mű” státusza is megállapításra kerül.

A vázolt munkafolyamat során kinyert információkat az ARROW műnyilvántartása eltárolja.

A jogi információs infrastruktúra (RII) a rugalmasságot és a skálázhatóságot lehetővé tevő rétegelt architektúrával rendelkezik. Az alkalmazás legfelső szintje a prezentációs réteg (*Presentation Layer*) a felhasználói és szolgáltatási felülettel. A szolgáltatási réteg (*Service Layer*) a szoftver döntéshozó algoritmusaként funkcionáló szolgáltatáslogikát jól definiált interfészekon keresztül közvetíti a külső felhasználók felé, míg az adatréteg (*Data Layer*) végzi az RII rendszerében eleve tárolt vagy külső szolgáltatók által közvetített adatok szolgáltatását.

Az adatok végül az ARROW műnyilvántartásába kerülnek. Azok, amelyek a „valószínűleg árva mű” kategóriába tartoznak, az árva művek nyilvántartásában is regisztrálódnak. Az árva művek nyilvántartásának megtervezésekor egy szakértői jelentésre, illetve az érintett szervezetekkel, így például a közös jogkezelőkkel, valamint a reprográfiai szervezetekkel való konzultációkra támaszkodtak.

A műnyilvántartás tervezésekor figyelembe vették a szöveges művek egyedi azonosítására szolgáló *ISTC szabványt* (*International Standard Text Code*) az ISTC-alapú nyilvántartásokkal való interoperabilitás érdekében. Az árva művek nyilvántartása nyilvános felületen kereshető, ily módon lehetőség nyílik a jogtulajdonosok számára, hogy bejelentsék jogigényüket.

Az ARROW projekt 2011 februárjával lezárult. A Franciaországban, Németországban, Spanyolországban és az Egyesült Királyságban megjelent

művek az ARROW rendszerében 2011 szeptemberétől kereshetők.

A rendszer kiértékelését az *Innsbrucki Egyetemi Könyvtár* végezte el. Ennek során kiderült, hogy az ARROW használatával jelentős, 72-97% közötti időmegtakarítás érhető el. Nagy digitalizálási projektek esetén számottevően csökkenhetnek a könyvtár költségei.

2011 áprilisában indult el az *ARROW Plus* projekt, amelynek célja, hogy az uniós térség további or-

szágait is bevonják a program megvalósításába, valamint hogy szolgáltatásaikat a szöveges művek mellett a képek nyilvántartásaira is kiterjesszék.

/CAROLI, Cinzia – SCIPIONE, Gabriella – RRAPI, Elda – TROTTA, Giuseppe: ARROW: Accessible Registries of Rights Information and Orphan Works Towards Europeana. = D-Lib Magazine, 18. köt. 1–2. sz. 2012. <http://www.dlib.org/dlib/january12/caroli/01caroli.html>

(Dancs Szabolcs)

Értéknövelt szolgáltatás az olvasóknak: ingyenes és nyílt hozzáférésű források megtalálása

Bevezetés

Számos felsőoktatási könyvtár törekszik arra, hogy az előfizetéses online tartalmak mellett az ingyenes és nyílt forrásokra is felhívja a használói figyelmét, illetve segítse őket ilyenek megtalálásában. Rengeteg ingyenes anyag van az interneten, s ezek közül az „open access” (OA) megjelölést jellemzően azokra alkalmazzák, amelyek átestek valamilyen szakmai bírálaton (peer-review) és a szerző megosztotta őket egy szabad felhasználást engedélyező (pl. Creative Commons) licenc alatt, vagy a szerző a kiadóval kötött szerződése alapján jogosult az önarchiválásra, így a publikációi bekerülhetnek az OA repozitóriumokba. Az egyes kiadók által engedélyezett felhasználási módokról a SHERPA/RoMEO adatbázisból (<http://www.sherpa.ac.uk/romeo>) tájékozódhatunk. Az OA publikálás megkönnyíti a tudományos kommunikációt, a kutatók lépést tarthatnak az új felfedezésekkel, a diákok sok időt és pénzt spórolhatnak meg a szabadon hozzáférhető tananyagoknak köszönhetően, a tanárok az oktatásba beépíthető hasznos forrásokra bukkanhatnak, a könyvtárak pedig nemcsak hogy megtakaríthatják az előfizetési költségeket, hanem a nyílt archívumok működtetésével hozzájárulhatnak anyaintézményük szellemi teljesítményének propagálásához. Az OA tartalmak megtalálása azonban nem mindig egyszerű, mert szét vannak szórva intézményi és tematikus repozitóriumokban, valamint a folyóiratok és a szerzők honlapjain, ráadásul sok ilyen publikációnak, kutatási és oktatási anyagnak nincsenek még betöltve a metaadatai a könyvtári katalógusokba vagy egyéb adatbázisokba. Ezért fontos, hogy a tájékoztatással vagy könyvtárközi kölcsönzéssel fog-

lalkozó könyvtárosok felkutassák őket és olvasóikat eljuttassák ezekhez a forrásokhoz.

OA folyóiratok és önarchiválás

A nyílt hozzáférés alapidokumentuma, a 2002. február 14-én aláírt *Budapest Open Access Initiative* (<http://soros.org/openaccess/read.shtml>) úgy határozta meg az *open access* szakirodalmat, mint ami szabadon hozzáférhető, letölthető, másolható, terjeszthető, nyomtatható, kereshető, linkelhető, indexelhető és szoftverekkel egyéb módon is feldolgozható, pénzügyi, jogi és technikai akadályok nélkül – egyedül annyi megkötéssel, hogy közben meg kell őrizni a mű integritását és megfelelő módon kell hivatkozni a szerzőre. OA publikációk keresését érdemes a Google Scholar (<http://scholar.google.com>) adatbázisában kezdeni, amely feldolgozza például a *Hindawi Publishing Corporation* elektronikus folyóiratait. Amikor ilyen találatot kapunk, akkor azt a jobb oldalon levő sávban jelzi a kereső, és egy OpenURL link mutat a folyóirat honlapjára, ahol megtaláljuk a felhasználási szabályokat. Természetesen a cikk teljes szövegére is megjelenik egy ugrópont a találati listában. A könyvtár saját folyóirat-keresőjébe is integrálhatunk OA folyóiratokat: a *Directory of Open Access Journals* (DOAJ) katalógusát használhatjuk egy olyan linkfeloldón keresztül, mint amilyen például az SFX. Hasonló funkciót biztosít az EBSCO és a WorldCat OpenURL szolgáltatása is. Mára az is gyakorlattá vált, hogy egyetemi könyvtárak (pl. a *University of Plymouth* és a *Colgate University* esetében) lementették ezeknek a periodikáknak az

adatait, és MARC rekordok formájában betöltötték saját katalógusukba.

Vannak azért hátrányok és problémák is. *Chad Hutchens 2009-es írásában* (http://www.ringgold.com/UKSG/si_pd.cfm?pid=10&articleid=5067&issueno=210&xsection=Business) felhívta a figyelmet arra, hogy a szabad tartalmakra mutató hiperhivatkozások könnyen elavulnak; nem egységes az érintettek körében az „open access” jelentése; a nyílt hozzáférés nem egyenlő az ingyenes hozzáféréssel; a hibrid OA kiadványoknál pedig előfordul, hogy több bennük az előfizetéshez kötött tartalom, mint a szabadon elérhető. Az Ingenta Connect (<http://ingentaconnect.com>) tudományos keresője épp ezért 2010 óta megkülönbözteti a tényleges OA tartalmakat a pusztán ingyenesektől. A *Highwire* és az *Elsevier* honlapjain grafikonok jelzik az adatbázisukban kereshető OA és ingyenes folyóiratok számarányát. A könyvtárközi kölcsönzést segítő *RapidILL* rendszeren át már közvetlenül is rendelhetnek a felhasználók OA kiadványokból cikkeket (<http://rapidill.org>). Fontos kiindulópont – bár nem annyira felhasználóbarát, mint a Google Scholar – a már említett DOAJ, melyet a svéd *Lund University Libraries* tart fenn (<http://www.doaj.org>). A folyóiratok ebben a katalógusban témakör, cím és nyelv szerint, valamint részben cikk szinten is visszakereshetők. A hosszú távra archivált kiadványokat külön is jelzik, mint ahogy azokat is, amelyek megkapták a *Scholarly Publishing and Resources Coalition* (SPARC) minősítő pecsétjét (ezek mind BY, tehát a legmegengedőbb CC licenc alatt jelennek meg).

Az open access egy másik fontos formája az önarchiválás, vagyis a megjelenés előtti vagy utáni (bár nem feltétlenül a végső, szerkesztett állapotú) publikációk repozitóriumokban való elhelyezése a szerző vagy egy közvetítő által. Az intézményi szintű digitális gyűjteményre jó példa a *University of Hawaii* „ScholarSpace” nevű archívuma (<http://scholarspace.manoa.hawaii.edu>), míg a szakterület(ek)re specializált, nemzetközi repozitóriumra a preprint e-gyűjtemények őse, az *arXiv* (<http://arxiv.org>), melyet a *Cornell University Library* üzemeltet. A *Manchester Metropolitan University* könyvtárának honlapján (<http://www.library.mmu.ac.uk/eresource/preprint.php>) egy hasznos listát találunk a világ fontosabb preprintszervereiről, a *Scirus* keresője (<http://scirus.com>) pedig jól használható az ezekben az archívumokban, illetve a szerzők honlapjaira feltöltött publikációk megtalálására – elsősorban a műszaki és a természettudományok területén. A

Public Knowledge Project (<http://pkp.sfu.ca>) egy ingyenes keretrendszert fejleszt, amivel a tudósok saját OA folyóiratokat tudnak indítani és működtetni. A *Mendeley* (<http://mendeley.com>) egy szakirodalom-menedzselő eszköz: a számunkra fontos publikációk adatait kezelhetjük, rendezhetjük, annotálhatjuk és oszthatjuk meg vele, de van egy kereshető katalógusa is ingyenes tartalmak adataival. Az *OCLC WorldCat* adatbázisa (<http://worldcat.org>) egy ideje már szintén alkalmas repozitóriumokban tárolt anyagok megtalálására, mivel átveszi az Open Archives Initiative közös katalógusának, az *OAster*-nek a rekordjait. A *University of Michigan* által üzemeltetett *OAster* (<http://oaister.org>) nemcsak cikkek, hanem szabadon hozzáférhető könyvek, disszertációk, képek, hang- és videofájlok, valamint adatállományok metaadatait is visszakereshetővé teszi.

Nyílt tankönyvek

A hallgatói érdekvédelmi csoportok (*Student Public Interest Research Groups = PIRGs*) meghatározása szerint a nyílt tankönyvek (*open textbooks*) ingyenesen elérhetők online formátumban, és emellett nyomtatva is megvehetők mérsékelt áron. A *Creative Commons* vagy *GNU Free Documentation* jogokkal közzétett könyvek – a választott licenctől függően – vagy csak letölthető és kinyomtatható PDF fájlok, vagy akár szabadon átalakítható, szerkeszthető állományok is lehetnek. A nyomtatott tankönyvek drágasága komoly probléma az alacsony és közepes jövedelmű családokból származó diákoknak. Miután az érdekvédelmi szervezetek felhívták erre az USA *Oktatási Minisztériumának* figyelmét, megindult egy megoldás kereső folyamat: például felkérték a kiadókat, hogy hagyják el a költségnövelő mellékleteket a tankönyvekből és ne jelentessenek meg olyan gyakran és indokolatlanul új kiadásokat. Emellett a 2009-ben benyújtott „Open College Textbook Act” elnevezésű törvénnyel egy megpályázható pénzalapot is létrehozta szabad felhasználású tankönyvek készítésének támogatására. Az ingyenes digitális tankönyvek mellett természetesen fizetősök is egyre nagyobb számban kaphatók, esetenként a nyomtatott kiadás árának akár a feléért. Bár ma már laptopon, e-könyv olvasón vagy más mobil eszközön is használhatók ezek, valójában egyiken sem igazán kényelmesen, így sok diák még inkább a papírfórmátumot preferálja.

Szabad elérésű tankönyveket sokfelé találunk: a szerzők vagy munkahelyük weboldalain, a repozí-

tóriumokban és az elektronikus tananyagkezelőkben, a nonprofit és a tudományos szervezetek, illetve a kiadócégek honlapjain (utóbbiak esetleg igény szerinti nyomtatást is biztosítanak hozzájuk), a könyvtárak pedig előfizetett csomagok vagy a Google Books-ra mutató linkek formájában kínálnak ilyeneket. A könyvtárosok által jól ismert WorldCat keresőjével is rábukkanhatunk szabadon felhasználható könyvekre (pl. a Creative Commons mozgalom elindítójának, *Lawrence Lessignek* „Code: Version 2.0” c. művére, vagy éppen az MIT „OpenCourseWare” anyagaira, illetve más, egyetemi és kutatóintézeti szervezeten közzétett könyvekre), ehhez az „Internet Resources” opciót be kell kapcsolni a keresőúrlapon. Egyes kiadóvállalatok szintén kínálnak ingyenes megoldásokat: például a *Flat World Knowledge* (<http://flatworldknowledge.com>) tankönyvei szabadon hozzáférhetőek online, ha az őket használni kívánó tanárok aláírják egy szerződést a kiadóval. Az *OverDrive* nevű cég (<http://overdrive.com>) pedig Sony Reader készülékre letölthető e-könyveket kölcsönöz a diákoknak, meghatározott időre. A nonprofit *Internet Archive* nyílt e-bookformátumokra épülő *Book Server* (<http://archive.org/bookserver>) rendszere lehetővé teszi a kiadóknak, a kereskedőknek, a könyvtáraknak, sőt akár a szerzőknek is, hogy elérhetővé tegyék vásárlás, kölcsönzés vagy ingyenes letöltés formájában a könyveiket laptopokra, mobiltelefonokra, vagy egyéb dedikált olvasóeszközökre.

Szabad oktatóanyagok

A szabadon használható tananyagok (*open educational resources = OER*) fontosságára 2005-ben irányította rá a figyelmet az UNESCO. Elsősorban a fejlődő országok felsőoktatásának segítésére hozták létre a *Virtual University* nevű weboldalt (<http://unesco.org/iiep/virtualuniversity>), ahol feladatsorok, multimédia anyagok, előadások, tanmenetek és tankönyvek érhetőek el ingyenesen, sőt még az átdolgozásuk, a helyi igényre való adaptálásuk és továbbterjesztésük is megengedett. OER jellegű anyagokat szintén sokfelé lehet találni a weben, hasonlóan az ingyenes tankönyvekhez. A *Community College Consortium for Open Educational Resources* (<http://oerconsortium.org>) például kiváló kiindulópont: több száz linket tartalmaz ilyen forrásokra. Az egyik nevezetes hely közülük a *Connexions* (<http://cnx.org>), a *Rice University* kezelésében levő globális repozitórium oktatási anyagok számára. A *Connexions* egyik érdekes-

sége, hogy a felhasználói vagy akár szakmai szervezetek is „elismerő pecséttel” láthatják el a legjobbnak ítélt tananyagokat. Egy másik fontos OER forrás a *Multimedia Educational Resources for Learning and Online Teaching* (<http://merlot.org>), amely szakmailag jóváhagyott online tananyagok kereshető gyűjteménye. A MERLOT szerverén tankönyveket, feladatkiírásokat, referencia anyagokat, tesztlapokat és tutoriókat egyaránt találunk. Az *Internet Archive* (<http://archive.org>) gyűjteményébe magánszemélyek és intézmények is ajánlhatnak publikus anyagokat. A hatalmas archívumból szövegeket, hang- és filmfelvételeket, szoftvereket és elmentett weblapokat lehet letölteni.

A tananyagok mellett sok disszertáció és szakdolgozat is elérhető online. A *ProQuest* (<http://proquest.com>) például szabad hozzáférést nyújt azokhoz a PDF fájlokhoz, amelyekre a szerzők engedélyt adtak. A Google Books is tartalmaz OA státuszú disszertációkat. Ugyancsak találhatunk ilyeneket az *OALster* és a *WorldCat* katalógusában.

Következtetések

Az ingyenes, illetve szabad hozzáférésű anyagok egyre fontosabbak a felsőoktatásban. A könyvtárosoknak meg kell ismerniük ezeket a forrásokat és lépést kell tartaniuk a technológiai változásokkal is, hogy minél eredményesebben tudják közvetíteni őket a célközönségnek. Az egyetemi és főiskolai könyvtárakban célszerű előnyben részesíteni a költségkímélő digitális tartalmakat, és törekedni arra, hogy minél jobban hasznosuljanak. Érdemes azt is figyelemmel kísérni, hogy a felhasználók, vagyis a hallgatók, milyen újfajta információs formákat alakítanak ki a webkettes felületeken – például előadásokat, meghallgatásokat és interjúkat keresnek az iTunes és a YouTube szerverein. Ha a könyvtárosok is innovatív hozzáállással tudják szolgálni az olvasóikat és az anyaintézményeiket, az a legjobb „reklám” a könyvtár hasznosságának és szükségességének igazolására.

/MARTIN, Rebecca A.: Finding Free and Open Access Resources: A Value-Added Service for Patrons. = Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Electronic Reserve, 20. köt. 3. sz. 2010. p. 189–200./

(Drótos László)

A Facebook mint tanulás-szervezési eszköz

Bevezetés

Más közösségi oldalaktól eltérően a Facebooknak komoly egyetemi gyökerei vannak, és máig egyedi benne az, ahogy összeköti az azonos felsőoktatási intézményhez tartozó tanárokat és diákokat, az .edu végződésű e-mail címekkel azonosítva őket. Az egyetemi hallgatók többsége napi rendszerességgel benéz a Facebookra, itt kommunikálnak a barátaikkal és a családtagjaikkal, itt építenek új kapcsolatokat, és itt böngészik az aktuális történésekről szóló híreket. Naponta 70 milliónyian veszik igénybe *Mark Zuckerberg* találmányát, akit joggal neveznek generációja *Bill Gates*-ének. Az utóbbi időben az egyetemi könyvtárak is elkezdtek megbarátkozni a közösségi webhelyekkel, s arra használják a Facebook gyorsan szaporodó funkcióit, hogy népszerűsítsék a szolgáltatásaikat és egyszerűbbé tegyék a gyűjteményeikhez való hozzáférést.

A *University of Florida Smathers Libraries* már több éve kínál egy könyvtári kutatási módszerek témájú kurzust a *honors* szintű hallgatók számára. Ez a képzés idővel új ötletek, új témák és új technológiák oktatási célú hasznosításának műhelyévé is vált: foglalkoztak már HTML fejlesztéssel, webkettes technikákkal, sőt még olyan bölcsész témákkal is, mint amilyen *Borges* „Homokkönyv”-e. 2008-ban a Facebook kurzuskezelő rendszerként (course management software = CMS) való felhasználásának ötletét próbálták ki. Az oktatók ugyanis felismerték, hogy érdekesebb volna a tanulókkal kapcsolatos tudnivalókat oda vinni, ahol a diákok rendszeresen tartózkodnak, ahelyett, hogy arra kéri őket, hogy figyeljék az egyetem hivatalos tanulmányi rendszerében megjelenő információkat. Ez a gondolatmenet vezetett oda, hogy összerakjanak egy CMS-szerű felületet a Facebook által kínált funkciókból, amely képes a kutatás-módszertani kurzussal kapcsolatos szervezési feladatokat megtámogatni.

Szakirodalmi áttekintés

A könyvtárak Facebook használatáról publikálók többsége arról értekezik, hogy miért érdemes a könyvtárosoknak jelen lenni ezen a közösségi oldalon, hogyan tudják itt bemutatni az általuk kínált szolgáltatásokat. Csak néhány olyan cikk ismeretes, amely a Facebook CMS-ként való fel-

használásáról szól. Ezek egyike *T. E. Bosch* 2009-es írása [1]. Ebben a szerző felhívja a figyelmet a közösségi háló használatának egyik nagy előnyére a hagyományos kurzuskezelő rendszerekkel szemben: a Facebookon állandóbb jelleggel vannak jelen az egyetemisták; akár késő éjjel, hétvégeken, sőt még szünidőben is be vannak rá jelentkezve. Megemlíti azt is, hogy 2007-ben a Facebook már megpróbálkozott egy CMS beépítésével: a Blackboard nevű rendszer funkcióinak mintegy 95%-át integrálták a fejlesztők, de egy év múlva leállították ezt a kísérleti alkalmazást. Állítólag másfajta oktatási platformok kialakításán dolgoznak jelenleg a vállalat programozói. Eközben külső cégek, mint például a Podcast gyártója, elkezdtek olyan alkalmazásokat beépíteni a rendszereikbe, amelyekkel az oktatók szinkronizálhatják a CMS-be bevitt információkat a Facebook oldalakkal.

A *Reference Services Review* szaklapban megjelent szerkesztőségi cikkükben [2] *Mitchell* és *Watstein* egyrészt felhívják az egyetemi könyvtárosok figyelmét arra a tényre, hogy mennyire meghatározó lett a Facebook a fiatal generációk körében, és hogy ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni, ha szeretnénk elérni őket és segíteni nekik. Bár a „lehetőségek végtelenek”, a szerzők óvatosságra is intenek, nehogy betolakodásnak, a privát szférájuk megsértésének érezzék a diákok a könyvtárosok és az oktatók megjelenését ebben a – korábban csak általuk használt – világban.

Graham és szerzőtársai egy 2009-es felmérés eredményeit publikálták [3], mely szerint a könyvtárosok 77,4 százaléka egyéni Facebook lapján, 56,6 százaléka csoportoldalon, 47,2 százalékuk pedig eseménytípusként is népszerűsíti a könyvtárát, annak szolgáltatásait vagy rendezvényeit. A válaszadók 90,2 százaléka mondta azt, hogy az egyetemi hallgatókkal való jobb kommunikáció reményében használja a Facebookot, és több mint a felük jelezte, hogy a jövőben is tervezi ezt. Több egyetem – például a *Penn State University* – készített már olyan alkalmazást, amellyel az intézmény Facebook oldaláról is elérhető a könyvtári katalógus.

Selwyn 2009-ben megjelent cikkében [4] azt a fontos kérdést feszegeti, hogy vajon a Facebook és társai inkább csak elvonják a fiatalok figyelmét az egyetemi tanulmányaiktól, vagy lehetnének oktatási célokra is alkalmas csatornák? 612 hallga-

tó nyilvános Facebook falát figyelték néhány hónapig, és a rajtuk megjelenő több mint 68 ezer üzenetet elemezték. Ezeknek csak mintegy 4 százaléka kapcsolódott az egyetemi tanulmányokhoz, és öt csoportba lehetett sorolni őket: 1. egyetemi élmények elmesélése és véleményezése, 2. praktikus tudnivalók megosztása, 3. oktatási információk megosztása, 4. segélykérés és/vagy az oktatásból való kiszabadulási vágy kifejezése, 5. szellemeskedés/évdés. Érdekes, hogy milyen alacsony az egyetemi élettel kapcsolatos üzenetek aránya, az viszont nem meglepő, hogy a diákok leginkább a tapasztalataikat, a frusztrációikat, illetve a legfontosabb tudnivalókat osztják meg így a társaikkal – a környezethez illő nagyon laza stílusban. A Facebook egy olyan „színfalak mögötti” hely, ahol a fiatalok feldolgozhatják az egyetemi hallgatói szerepükkel kapcsolatos identitászavarokat és szabadon kifejezhetik véleményüket a felsőoktatási rendszerről. *Selwyn* azt ajánlja az oktatóknak és az egyetemi vezetőknek, hogy jobb, ha hagyják ezt a dolgot tovább folyni a maga természetes módján a háttérben, ahelyett, hogy megpróbálnák „helyes” és „jóváhagyott” útra terelni különböző korlátokkal vagy valamiféle felügyelettel.

Miller és *Jensen* írásukban [5] megkérdőjelezik a Facebook csoportok hasznosságát. Szerintük a csoportok csak arra jók, hogy a felhasználók kifejezzék szimpátiájukat egy ötlettel vagy véleményrel kapcsolatban, de a csatlakozás után az emberek nemigen látogatják ezeket, sőt el is felejtkeznek róluk, így nem alkalmasak könyvtári információterjesztésre. Csoportok indítása helyett arra biztatják a könyvtárosokat, hogy az egyéni Facebook oldalukra hívják fel azoknak a diákoknak a figyelmét, akikkel oktatási vagy könyvtári munkájuk során kapcsolatba kerülnek, és javasolják nekik, hogy jelöljék be egymást „barátként”.

A Facebook oktatási jellegű használatával foglalkozó publikációkban újra és újra felmerül a magánszféra megsértésének veszélye. Bár a Facebook 50 féle beállítást és 170 opciót biztosít arra, hogy a felhasználók kontrollálják a személyes adataikhoz és az általuk megosztott tartalmakhoz való hozzáférést, ez a zavarba ejtően sok lehetőség inkább riasztó egyeseknek. Ugyanakkor a legtöbb diák egyáltalán nem tartja olyan fontosnak a *privacy* kérdését, mint ahogy azt a könyvtárosok gondolják. Jó tudni azt is, hogy a Facebookon „korlátozott listára” tehetjük azokat az ismerőseinket, akikkel nem akarunk mindent megosztani. Így ha például egy hallgató szeretné felvenni az egyetemi könyvtárost az ismerősei körébe, hogy érte-

süljön tőle a könyvtári hírekről, de nem szeretné, hogy az belelásson a privát online életébe, akkor felveheti őt erre a listára és beállíthatja, hogy mihez férhet hozzá. *Charnigo* és *Barnett-Ellis* 2007-ben közreadott felmérése [6] szerint az egyetemi könyvtárosok bizonytalanok a Facebook könyvtári célokra való használatában, félnek a magánszférával kapcsolatos problémáktól, és inkább csak külső megfigyelőként követik az általuk szolgált olvasók Facebook-életét, hogy ily módon is minél jobban megismerhessék az információs igényeiket. A témában publikáló szerzők egy része óvatosságra inti a könyvtárosokat és tanácsokat ad arra vonatkozóan, hogy mit tegyenek, és mit ne tegyenek a Facebookon, miközben a szolgáltatásaikat próbálják népszerűsíteni. Mások viszont a lehetséges pozitív hatásokat emelik ki: *Mazer* és munkatársai 2007-es kísérletük [7] során három tanársegédet kértek meg, hogy különböző mennyiségű (sok, közepes, illetve kevés) személyes tartalmat osszanak meg a leendő diákjaikkal a Facebookon, majd megkérdezték ezeket a diákokat, hogy melyiküknél szeretnének tanulni. A pozitív vélemények aránya összefüggést mutatott az egyes oktatók által közzétett magán-, illetve társaséleti információk és képek mennyiségével; a személyesség érzése segített csökkenteni a tanárok és a tanulók között törvényszerűen kialakuló pszichológiai gátlakat; a fiatalok motiváltabbnak és érzelmileg elkötelezettebbeknek érezték magukat a tanulás iránt annál az oktatónál, akiről többet tudtak meg.

A University of Florida példája

Az egyetem többféle oktatástámogató rendszert is működtet, többek között a WebCT, a Blackboard és a Sakai szoftver használható az egyetemi hálózaton. Az „*A virtuális könyvtár felfedezése: online kutatás, értékelés és építkezés*” c. kutatás-módszertani kurzus menedzseléséhez az oktatók szándékosan nem ezek közül választottak, hanem egy innovatívabb, a webkettes technológiákra alapozott megoldás mellett döntöttek. Az egyetemisták által már amúgy is intenzíven használt Facebook segítségével oldottak meg olyan CMS funkciókat, mint a vitafórumok, az értesítések közzététele, vagy a körlevelek kiküldése. A lehetséges alternatívák közül a Facebookot a funkciógazdagsága és a népszerűsége miatt választották. Fontos szempont volt, hogy így egyszerűbben és megbízhatóbban lehet kommunikálni a diákokkal, mint levélben vagy az egyetemi CMS rendszeren keresztül, mivel sosem lehet biztosan tudni, hogy melyik e-mail címét használja rendszeresen egy adott hallgató,

illetve elég sűrűn belép-e a kurzuskezelő rendszerbe ahhoz, hogy a fontos üzeneteket időben el tudja olvasni.

Először abban kellett dönteni, hogy csoportot vagy oldalt hozzanak létre a kurzus résztvevői számára. A Facebook csoportoknak gyakran több adminisztrátoruk is van, és elsősorban egy adott téma körül folyó kommunikáció elősegítésére szolgálnak, míg a Facebook oldalakat főleg az ismert emberek és a szervezetek használják a „rajongóikkal” való beszélgetés és információterjesztés céljából. Jelen esetben nem volt cél, hogy a teljes Facebook közösséggel vagy annak egy részhalmazával kommunikáljanak a könyvtári kutatási módszertan tárgy témájáról, ezért az oktatók csak egy privát csoportot hoztak létre a részt vevő diákok számára. A Facebook csoportok lehetnek helyiek (vagyis pl. csak egy adott egyetemhez kötődők), vagy globálisak (tehát az egész közösségi hálóra kiterjedők). Létrehozásukkor az adminisztrátor három típusból választhat: nyílt, zárt és privát. Utóbbi azt jelenti, hogy a csoport neve nem jelenik meg a keresésekben és a csoporttagok profiljában sem. Továbbá csak meghívottak lehetnek tagok és csak ők látják a csoportban közzétett információkat és egyéb tartalmakat.

A következő feladat természetesen az volt, hogy meg kellett róla győződni, van-e a kurzus minden résztvevőjének Facebook azonosítója és hogy hajlandó-e mindenki csatlakozni ehhez a tanulást segítő csoporthoz. Kérdéses volt az is, hogy vajon hogyan viszonyulnak a hallgatók ahhoz, hogy a tanáraik hozzáférnek a Facebook profiljuk bizonyos részeihez. Érdekes volt megfigyelni, ahogy röviddel a csoportba való meghívás után sok diák profilképe szolidabbra cserélődött, amint megérezték tanáraik virtuális figyelő tekintetét. Ugyanakkor a *Mazer* által megállapított hatás is érvényesült: a kurzusnak sokkal személyesebb hangulata lett így, és az oktatóknak is könnyebb volt a neveket az arcokkal társítani, miután már a Facebookon látták őket.

A csoport létrehozása csak néhány egyszerű lépést igényelt: a Facebook csoportok alkalmazás jobb felső sarkában a „*Create a group*” linkre kattintva meg kellett adni a létrehozandó csoport nevét, ismertetőjét és típusát. Névként a kurzus címét, kategóriának pedig a „*Student groups/academic groups*” típust választották. A csoport létrehozója egyben adminisztrátori jogokat is kap: ő dönt a tagok felvételéről, a közzétett tartalomról, és felvehet további adminisztrátorokat is maga mellé.

A tagokat közvetlenül a Facebookon keresztül vagy pedig e-mailben is meg lehet hívni a csoportba.

Nagyon fontos, hogy már a legelején tisztázni és tudatosítani kell, hogy mi az ajánlott kommunikációs mód a kurzus résztvevői között, mert különben fennáll a veszélye, hogy a diákok az oktatók személyes oldalaira fogják küldeni az üzeneteket és nem a csoport oldalára. Egy ilyen kezdeti tájékoztatás egyben jó alkalom arra is, hogy megismertessük velük, milyen módokon tudják szabályozni azt, hogy a tanáraik és a tankörtsaikaik mihez férhessenek hozzá a Facebookon közzétett dolgaikból.

Egy adott célra készült technológia más jellegű felhasználásának persze mindig megvannak a maga hátrányai. A UF kutatás-módszertani kurzusának oktatói összességében mégis úgy találták, hogy megérte kipróbálni a Facebookot egy hagyományos CMS helyett. A Facebook lehetővé teszi a tanároknak, hogy dokumentumokat terjeszsenek (az üzenőfalon vagy magánban), fórumokat indítsanak, élőben beszélgessenek a diákjaikkal, illetve feladatkiírásokat tegyenek közzé. Amit nem lehet itt megcsinálni, az az osztályozás, a feladatmegoldások feltöltése és az online tesztírás. Ezeket muszáj kerülő úton, külső alkalmazásokkal (pl. levelező és táblázatkezelő programokkal) megoldani, ami kétségtelenül kényelmetlenebb egy mindentudó CMS rendszerhez képest. Döntés kérdése, hogy megéri-e ez a kényelmetlenség, cserébe a közvetlenebb kommunikációért és az egyetemi hallgatók intenzívebb bevonásáért. A cikkben ismertetett kísérlet során mindenesetre jelentősen javult a kommunikáció és az együttműködés szintje mind a virtuális, mind a valóságos osztályteremben, köszönhetően a Facebook népszerűségének és a résztvevők hajlandóságának, hogy elsőként próbálják ki a könyvtári kurzus menedzselésére ezt a közösségi oldalt.

Hivatkozások

- [1] BOSCH, T. E.: Using online social networking for teaching and learning: Facebook use at the University of Cape Town = *Communication: South African Journal for Communication Theory and Research*, 35. köt. 2. sz. 2009. p. 185.
- [2] MITCHELL, E. – WATSTEIN, S. B.: The places where students and scholars work, collaborate, share and plan: endless possibilities for us! = *Reference Services Review*, 35. köt. 4. sz. 2007. p. 521–524.
- [3] GRAHAM, J. M. – FAIX, A. – HARTMAN, L.: Crash-ing the Facebook party: one library's experiences in

- the students' domain. = *Library Review*, 58. köt. 3. sz. 2009. p. 228–236.
- [4] SELWYN, N.: Faceworking: exploring students' education-related use of Facebook. = *Learning, Media, & Technology*, 34. köt. 2. sz. 2009. p. 157–174.
- [5] MILLER, S. – JENSEN, L.: Connecting and communicating with students on Facebook (cover story). = *Computers in Libraries*, 27. köt. 8. sz. 2007. p. 18–22.
- [6] CHARNIGO, L. – BARNETT-ELLIS, P.: Checking out Facebook.com: the impact of a digital trend on academic libraries. = *Information Technology & Libraries*, 26. köt. 1. sz. 2007. p. 23–34.
- [7] MAZER, J. P. – MURPHY, R. E. – SIMONDS, C. J.: I'll see you on 'Facebook': the effects of computer-mediated teacher self-disclosure on student motivation, affective learning, and classroom climate. = *Communication Education*, 56. köt. 1. sz. 2007. p. 1–17.
- /LOVING, Matthew – OCHOA, Marilyn: Facebook as a classroom management solution. = *New Library World*, 112. köt. 3–4. sz. 2011. p. 121–130./**

(Drótos László)

Nyílt hozzáférésű, könyvtár- és információtudományi témájú folyóiratok jelentőségének mérése a hivatkozások és a linkek alapján

Bevezetés

Bár az elektronikus folyóirat ötlete már 1976-ban felmerült, csak az elmúlt két évtizedben vált ez az eszköz a tudományos kommunikáció meghatározó formájává – különösen a kutatási eredményekhez való nyílt hozzáférést szorgalmazó Open Access mozgalom megerősödésével. Az OA periodikákat nyilvántartó DOAJ katalógus 2009 végén már 4535 ilyen kiadványt tartalmazott, ezek közül mintegy száz volt könyvtári, illetve információtudományi témájú. Felmerül a kérdés, hogy mennyire jelentős szakmai szempontból ezek az e-folyóiratok és, hogy hogyan lehetne a fontosságukat számszerűsíteni? Kínai kutatók megvizsgálták a lehetséges mérési módszereket: idézettség mértéke a *Web of Science (WoS)* rendszerben, feldolgozott cikkek száma a *Library and Information Science Abstracts (LISA)* adatbázisban, a weblapok és a rájuk mutató linkek arányából számolt *Web Impact Factor (WIF)*, valamint a *Google Toolbar* által megjelenített *Page Rank* érték –, majd összehasonlították őket, vagyis megnézték, hogy mennyire korrelálnak egymással ezek a mutatók.

Előzmények

A korábbi hasonló kutatások többnyire a hagyományos mérőszámokat alkalmazva vizsgálták az OA folyóiratok hatását: például a bibliográfiai és a citációs adatbázisokban való feldolgozottságuk, a rájuk való összes hivatkozás száma, vagy az

impaktfaktoruk, illetve a frissességi indexük (immediacy index) alapján. A legtöbben úgy találták, hogy ezeket a mutatókat tekintve nincs lényeges különbség az open access és a másfajta folyóiratok között. Ezt a *Web of Science* fenntartója, az ISI is megerősítette egy 2004-es sajtóközleményben (akkor 191 OA periodika volt a WoS rendszerben feldolgozott mintegy 8700 kiadvány között). Bár ezek a „hivatalos” idézettségi mutatók kétségtelesen fontos mérőszámok, megvannak a maguk korlátai: a WoS esetében például egyes témakörök és nyelvek alulreprezentáltak, és sok OA folyóiratot egyáltalán nem dolgoznak fel az ISI adatbázisában. Ez is az egyik oka annak, hogy egyesek olyan alternatív módszereket javasolnak az elektronikus kiadványok jelentőségének becslésére, mint például a WIF (az adott webhelyre mutató linkek száma osztva a site méretével, vagyis a weboldalak számával), illetve a *Google Scholar*ban automatikus módszerekkel beazonosított hivatkozások száma. Hogy ezek az alternatív mutatók mennyire megbízhatóak, illetve mennyire korrelálnak az ISI által számított impaktfaktorokkal, arról megoszlik a kutatók véleménye. Vannak, akik felfedeztek némi összefüggést az adott e-folyóiratra hivatkozó linkek száma és a WoS idézettségi mutatói között, míg mások szerint nincs szignifikáns kapcsolat. A *Google Scholar* és a *WoS* citációs adatai viszont elég jó egyezéseket mutattak több vizsgálatban is. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy ezek a kutatások jellemzően csak kevés kiadványra és rövid időszakokra vonatkoztak, így messzemenő következtetések nem vonhatók le belőlük. A nyílt

hozzáférésű tudományos folyóiratokhoz nincsenek még olyan megbízható, jól strukturált indexek, amelyekre alapozva széles körű idézettségi vizsgálatokat lehetne végezni.

A kutatás ismertetése

A jelen cikkben bemutatott vizsgálathoz 97 olyan könyvtár- és információtudományi folyóiratot választottak ki a DOAJ katalógusából, amelyek teljes terjedelmükben szabadon hozzáférhetők és folyamatos a megjelenésük, majd megnézték, hogy a WoS adatbázisokban hány hivatkozás van rájuk, illetve hogy hány cikk szerepel ezekből az OA kiadványokból a LISA-ban. Megpróbálták továbbá meghatározni a WIF értéket is mindegyik folyóirat webhelyéhez. Erre a célra az AltaVista keresőjét használták: a *link:* és a *host:* opciókkal számoltatták össze az adott URL-re mutató külső linkek, illetve a webhelyet alkotó oldalak mennyiségét, majd ezekből képezték a hányadost. Végül a Google Toolbar által jelzett Page Rank indexeket is feljegyezték. (A Page Rank egy 0 és 10 közötti szám, amely a site népszerűségét jelzi, a Google speciális algoritmus alapján számolva). Valamennyi adatot 2009 decemberében gyűjtötték be. A különféle mutatók közötti lehetséges összefüggéseket kétváltozós korrelációs számítással elemezték, az SPSS statisztikai programcsomagot használva.

Ami a WoS adatbázisokat illeti: ezekben a 97-ből 28 folyóirat esetében találtak idézettségi adatokat, összesen 6862 darabot. Hat olyan kiadvány volt, amelynek cikkeire több mint 400-szor hivatkoztak (*Journal of the Medical Library Association*, *D-Lib Magazine*, *Information Research*, *Ariadne*, *Cybermetrics*, *First Monday*), az őket követő hét folyóiratnál ez a szám már csak 10 és 100 között volt, a többinél pedig 10 alatt. A legkiemelkedőbbek között olyan kiadványok találhatók, amelyeknek vagy orvosi, vagy számítástechnikai vonatkozásaik is vannak, ami érhető, hiszen mindkét szakterület igen jól reprezentált a WoS adatbázisokban. Impaktfaktorukat tekintve a *Journal of the Medical Library Association* és az *Information Research* egészen előkelő, 14. és 19. helyen áll az SSCI által indexelt 61-féle informatikai és könyvtártudományi periodika között, ami azt jelenti, hogy ezek a nyílt hozzáférésű elektronikus szaklapok a hagyományos folyóiratokkal egyenrangú szerepet játszanak a tudományos kommunikációban. A legtöbbet idézett cikkeket tekintve a *Cybermetrics* viszi el a pálmát: a *webometrics*, *scientometrics*, *bibliometrics* és

informetrics témákra specializálódott folyóiratban megjelent írások közül négy is bekerült a tíz leggyakrabban hivatkozott OA publikáció közé. Erre a tíz munkára a Google Scholar rendszerben is rákerestek a kutatást végző szakemberek, és ott jóval több – átlagban ötször annyi – hivatkozást találtak rájuk, mint a WoS-ban.

A LISA adatbázis, amely 68 országból több mint 440-féle könyvtár- és információtudományi periodikát dolgoz fel, 2009 végén 11 975 OA cikk adatait tartalmazta, ezek 35 különböző folyóiratból származtak. A viszonylag régen indult és sok számot megélt *Bulletin des Bibliothèques de France* volt az élen 2151 publikációval, ezt követte a *Journal of the Medical Library Association*, az *Information Research* és a *First Monday*.

Az OA kiadványok webhelyeire mutató külső linkek számát tekintve a *D-Lib Magazine* vezette a listát (23 500 hivatkozás), majd az *Ariadne* (15 100) és az *Information Research* (13 100) következett. A WIF hányados igen eltérő volt az egyes open access folyóiratok esetében: értéke 0,004-től 15,455-ig terjedt. Ez a mutató meglepő módon az *Electronic Journal of Academic and Special Librarianship* esetében volt a legnagyobb (15,455), a második helyen a *First Monday* (15,034), a harmadikon pedig az ausztrál *Libres* (11,716) végzett. Közepes vagy alacsony WIF értéket kaptak a kutatók a *D-Lib Magazine* (7,121), az *Information Research* (3,300) és az *Ariadne* (4,903) esetében, ami jelzi a WIF mutató megbízhatatlanságát a fontosság mérésében. A Page Rank viszont reálisabb sorrendet adott: a *D-Lib Magazine* és az *Ariadne* 8-as szintet ért el, a többi vizsgált kiadványnál pedig még szintén elég magas, 6-os és 7-es értékeket mutatott a Google Toolbar (bár akadt néhány olyan is, amelyiknél valamiért nem volt Page Rank).

A korrelációanalízis eredményei azt jelezték, hogy összefüggés van a WoS adatbázisokban található hivatkozások száma és a külső linkek száma között: minél gyakrabban idéznek a tudományos publikációkban egy OA folyóiratot, annál több link mutat rá más weblapokról. Vagyis az idézettségen és a linkeken alapuló mérőszámok között szignifikáns a kapcsolat.

Következtetések

A nyílt hozzáférésű folyóiratok a könyvtár- és információtudomány területén is egyre fontosabb

szerepet játszanak. Ezt bizonyítja az is, hogy jelentős számban találunk már OA kiadványokra vonatkozó adatokat a WoS és a LISA adatbázisaiban, és bizonyos publikációkra igen sokan hivatkoznak. A webes kiadványok esetében a hagyományos impaktfaktoron túl egyéb mérőszámok (pl. WIF, Page Rank) is használhatók az elektronikus folyóiratok fontosságának összehasonlítására. Különösen az olyan, nem angol nyelvű periodikáknál lehetnek hasznosak ezek az alternatív mutatók, amelyeket a citációs indexek nem dolgoznak fel. Természetesen a jelen vizsgálatban kimutatott

korreláció a hivatkozások és a linkek száma között nem jelenti azt, hogy ez törvényszerű lenne, ennek megállapításához további és kiterjedtebb vizsgálatok kellene.

/YUAN, Shunbo – HUA, Weina: Scholarly impact measurements of LIS open access journals: based on citations and links. = The Electronic Library, 29. kötet. 5. sz. 2011. p. 682–697./

(Drótos László)

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Könyvtári Intézet közös közleménye a MARC21 bibliográfiai adatsere-formátumra történő áttérésről

Az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), illetve a 6/2000. (III. 24.) NKÖM rendelet értelmében az OSZK részjogkörű belső szervezeti egységének tekintendő *Könyvtári Intézet* (a továbbiakban: KI) törvényben foglalt feladata a könyvtári és rokon területi módszerekre vonatkozó szabványok, szabályzatok elkészítésének kezdeményezése és kidolgozása (1997. évi CXL. törvény, 60. § (1) e)). Emellett az OSZK hatályos Szervezeti és Működési Szabályzata úgy rendelkezik, hogy a KI a törvényben rögzített szabványosítási feladatai mellett koordinátori szerepet tölt be a hazai könyvtári szabványosítási tevékenység területén (SZMSZ, 4.7.1 e.)).

Az említett feladatokból fakadnak az OSZK – alapelvekként is felfogható – céljai, úm.:

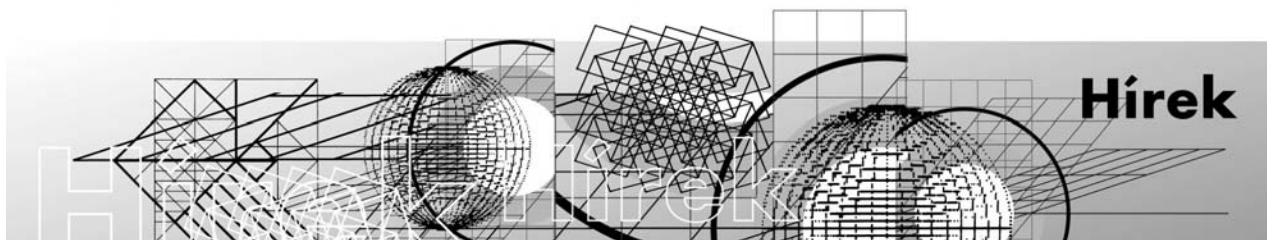
1. a nemzetközi könyvtári szabványok és szabványalkalmazások magyarországi meghonosításának előmozdítása;
2. a könyvtári szabványosítással összefüggésben lévő hazai lokális, intézményi igények feltérképezése, nemzetközi szintű képviselete.

E kettős cél tudatában az OSZK vezetősége úgy döntött, hogy a bibliográfiai és besorolási rekordok adatsere-formátumának tekintetében a jövőben eltekint a HUNMARC fejlesztésétől, és a MARC21 kommunikációs formátum nemzeti könyvtári alkalmazása és magyarországi meghonosítása mellett teszi le voksát.

E cél megfogalmazásakor a következőket tartottuk szem előtt:

- a bibliográfiai adatok nemzetközi cseréjének gördülékenyebbé tétele, a nemzetközi együttműködésekben való hatékony részvétel szükségessé teszi a könyvtári szabványhasználat nemzetközi tendenciáihoz való igazodást, amely a magas szintű interoperabilitás feltétele;
- az utóbbi évtizedben olyan jelentős nemzeti gyűjtemények álltak át a MARC21 használatára, mint a British Library, illetve az osztrák, a német és a cseh nemzeti könyvtár;
- az áttérés egyszerre szolgálja a nemzetközi bibliográfiai adatokhoz való könnyebb hozzáférést és a magyar vonatkozású gyűjtemény „láthatóságát”;
- a MARC21 formátumot használó könyvtárak közösségéhez való tartozás egyfelől jelenti a formátum fejlesztése nyújtotta előnyökből való folyamatos részesedést, valamint lokális igényeink, tapasztalataink hatóságos képviseletét a formátum fejlesztése terén;
- a formátum elterjedtségének köszönhetően a könyvtári rendszerek széles köre alkalmas az adatmigráció hatékony kivitelezésére.

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Könyvtári Intézet vezetősége

Az Amazon a Kindle tulajdonosoknak kölcsönkönyvtárat nyújt

Az *Amazon.com Inc.* elindította a *Kindle Owners' Lending Library*-t, azaz a Kindle tulajdonosoknak szóló kölcsönkönyvtárat, egyelőre azonban csak USA-beli tulajdonosok részére. Az *Amazon Prime* tagsággal rendelkezők 5000 könyvből választhatnak és kölcsönözhetnek térítésmentesen, beleértve a *The New York Times* által legsikeresebbnek minősített 100 címet is. Az éves tagsági díj 79 USD, nincs korlátozva a megrendelhető mennyiség, amelybe az e-könyvek mellett még 13 000 film és TV műsor is bele tartozik.

/Advanced Technology Libraries, 40. köt. 12. sz. 2011. p. 2./

Bowker-tanulmány az e-könyvek nemzetközi használatáról

A *Bowker* kiadó több más kiadóval együttműködve megjelentetett egy tanulmányt, amely feltárja a nemzetközi e-könyvhasználat sajátosságait és trendjeit, beleértve a használt eszközöket, a használói szokásokat, a vételi módokat stb.-t. A *Bowker* a vizsgálatot évente meg fogja ismételni és meg fogja jelenteni a tanulmány összefoglalását, illetve közre fogja adni a kutatás eredményeit a nemzetközi könyvvásárokon és konferenciákon.

/Advanced Technology Libraries, 40. köt. 11. sz. 2011. p. 5–6./

Az EBSCO közreadta a Business Source Corporate Plus adatbázist

Az *EBSCO Publishing* kiadta a *Business Source Corporate Plus* (BSC+) adatbázist, amely a legfrissebb üzleti híreket és trendeket tartalmazza a világ vállalatai részére. Több mint 4000 magas színvonalú üzleti folyóiratot, magazint tartalmaz teljes szöveggel, emellett 1100 napilapot, 940 000 teljes

TV adást és rádiófelvételt, több mint 3300 SWOT elemzést, 950 monográfiát, 20 000 ipari jelentést, konferenciaanyagot, országjelentést. Az adatbázist naponta frissítik.

A BSC+ továbbá 1,1 millió vállalat részletes adatait szolgáltatja, közte a fő kontaktszemélyek elérhetőségét, részletes cégleírást, SWOT elemzést, információt a vonatkozó piaci jelentésekről.

A több ezer webes hírdalt felölő jegyzéket naponta 15 percenként frissítik.

/Advanced Technology Libraries, 40. köt. 11. sz. 2011. p. 9./

Vogue Archive

A *Vogue* elkészítette archívumát, a *Vogue Archive*-t, amely a könyvtárak részére a *ProQuest*-en keresztül érhető el. Az archívum az amerikai *Vogue*-ot teljes terjedelmében és színesen tartalmazza digitálisan 1982-től napjainkig, összesen mintegy 500 000 oldalt. Az archívum egyaránt szolgálja a szakembereket, hallgatókat, oktatókat, kutatókat és a divat rajongóit. Rendkívül sokféleképpen lehet keresni: például cikkek, képek, hirdetések szerint, finomítani lehet a keresést cégek, tervezők, fényképészek neve vagy akár szín, anyagfajta, ruhaféle szerint.

/Advanced Technology Libraries, 41. köt., 1. sz. 2011. p. 1.,11./

A Gale új interfésze a Virtuális Referenzkönyvtárhoz

A *Cengage Learning*-hez tartozó *Gale* kiadó teljesen új interfészt készített a *Gale Virtual Reference Library* (GVRL), azaz a *Gale Virtuális Referenzkönyvtár* névre hallgató online e-könyvgyűjteményhez. A felhasználói visszajelzések alapján átdolgozott interfész 34 nyelven működik, a *Read Speaker* technológiának köszönhetően 19 nyelven „tud beszélni” és 14 nyelvre fordít.

TMT 59. évf. 2012. 10. sz.

A GVRL több mint 80 kiadó mintegy 7000 teljes szövegű e-könyvét tartalmazza.

/Advanced Technology Libraries, 41. köt. 1. sz. 2011. p. 4./

Cikk-kölcsönzés a Cambridge Journals-nél

A *Cambridge Journals* meghirdette az *Article Rental*, azaz cikk-kölcsönzési szolgáltatását, amely tudományos cikkek 24 órás kölcsönzését teszi lehetővé a vételnél lényegesen alacsonyabb áron.

A *Cambridge University Press*-hez tartozó *Cambridge Journals* 280 magas színvonalú, lektorált folyóiratot ad ki számos tudományterületen. Egy cikk 24 órára való kölcsönzésének 5.99 USD az ára, amely 86%-kal olcsóbb az előfizetési áránál.

A szolgáltatás keretében a cikkek bármely számítógépen olvashatók, amelyek interneteléréssel és webböngészővel rendelkeznek, de a csak olvasható PDF nem tölthető és másolható le, nyomtatható ki.

/Advanced Technology Libraries, 41. köt. 1. sz. 2011. p. 6./

Oxford Index

Az *Oxford University Press* (OUP) elkészítette az *Oxford Index*-et, amely egy egységes és kényelmes kereső portál az OUP és partnerei valamennyi anyagához, a folyóiratcikkektől kezdve a monográfiákig. Az Index mintegy 250 000 „index kártyából” áll, ezek mindegyike egy-egy cikket, fejezetet, folyóiratot, könyvet reprezentál, a legfontosabb információkat tartalmazva: referátumot, kulcsszavakat stb.-t, hogy a felhasználó eldönthesse a tétel relevanciáját, mielőtt a teljes szöveget kéré.

Az Index metaadatokat tartalmaz az alábbiakról:
a *University Press Scholarship* 7200 címéről, 80 000 fejezetéről, tehát az egyetemi monográfiák gyűjteményéről, beleértve az *Oxford Scholarship Online*-t is;
az *Oxford Handbooks Online* teljes tartalmáról, 100 címről, 3400 fejezetről;
az *Oxford Journals* gyűjtemény 235 címe 150 000 cikkéről.

/Advanced Technology Libraries, 41. köt.1. sz. 2011. p. 9./

Az EBSCO közreadta a Medline Complete adatbázist

Az *EBSCO Publishing* kiadta a *Medline Complete* adatbázist, amely több mint 1850 folyóirat teljes szövegét tartalmazza, azaz a *Medline Index* leggyakrabban használt folyóiratai teljes anyagát, még hozzá embargó nélkül. A teljes szövegű állomány 1865-ig nyúlik vissza, felöleli az orvostudomány minden ágát. A *Medline Complete* bármikor, bárhol elérhető az EBSCO mobiltechnológiája révén is.

/Advanced Technology Libraries, 41. köt. 3. sz. 2011. p. 4./

A Springer iPhone alkalmazása

A *Springer* kifejlesztette a *SpringerLink* mobil alkalmazását iPhone-ra és iPod Touch-ra. Ez térítésmentesen letölthető az *iTunes App Store*-ról és elérést nyújt a www.springerlink.com platformhoz, amelyen 2000 lektorált folyóirat és 49 000 könyv, összesen több mint 5,4 millió műszaki, természettudományi és orvostudományi dokumentum érhető el.

/Advanced Technology Libraries, 41. köt. 2. sz. 2011. p. 7./

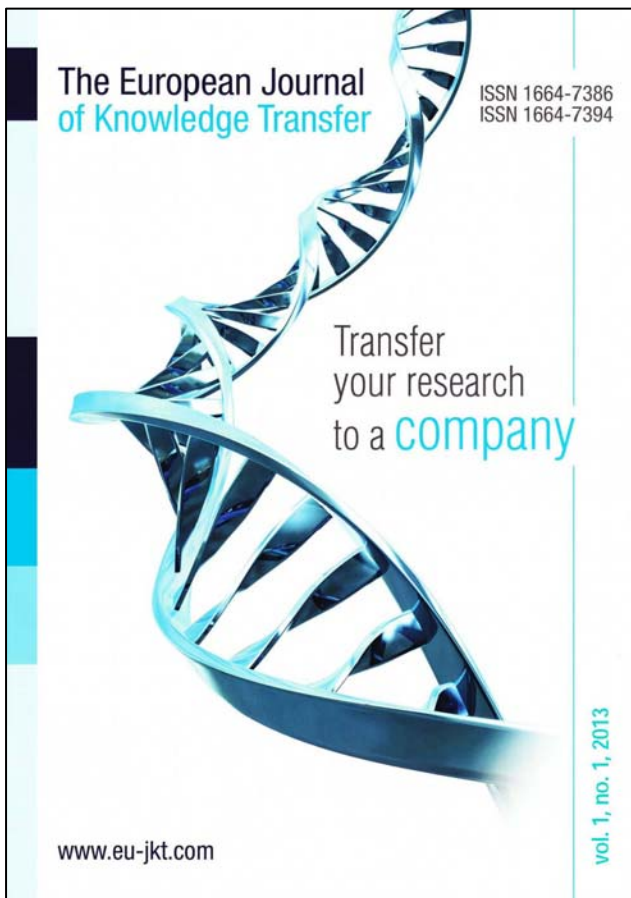
Az EBSCO első előfizetéses e-könyvgyűjteménye

Az EBSCO elindította első előfizetéses alapon működő adatbázisát, az *eBook Academic Subscription Collection*-t, amely a biznisztől a tudományos és műszaki tárgykörtől a humán tudományokig a tudományterületek széles spektrumát öleli fel az egyetemek számára. A gyűjtemény mintegy 70 000 címet számlál. Az egyes címek korlátlanul érhetőek el, tehát az egyetemen belül egyszerre akár hányan használhatják, továbbá keresztbe, azaz más EBSCO adatbázisokkal közösen is kereshetők.

/Advanced Technology Libraries, 41. köt. 4. sz. 2011. p. 6./

(Szántó Péter)

The European Journal of Knowledge Transfer

A tudástranszfer tárgyú európai folyóirat célja annak az elősegítése, hogy a tudás eljusson az előállítóktól mindazokhoz, akik érdeklődnek iránta.

A folyóirat fő témái a következők lesznek: szabadalmak bejegyzése és transzfer, a tudományos információk elérése, a könyvtár- és információtudomány új fejleményei, K+F brókeri tevékenység.

Szerzőket szívesen lát a folyóirat, a kéziratokat 2012. december 1-jéig a submission@eu-jkt.com címre várja. Az első szám 2013 februárjában jelenik meg.

Az első szám témája: „Tudományos ismeretek a nemzetközi egyetemi környezetben”.

A nem angol anyanyelvű szerzők kéziratainak szövegét a folyóirat angol nyelvű szerkesztői publikálás előtt nyelvi szempontból ellenőrzik. Mielőtt azonban a véglegesnek szánt változat közzésre kerülne, a szerző a közleményt megkapja ellenőrzés és végső szerkesztés céljára. Minden cikket szakértők lektorálnak, a kéziratokat csak angol nyelven kell beküldeni.

A *The European Journal of Knowledge Transfer* szerkesztői gárdája olyan cikkeket vár, amelyek tudományos eredményekkel, a tudás előállításával és átadásával, technológiatranszferrel, könyvtári menedzsmenttel, dokumentációs és információtudománnyal, az információs rendszerekkel, termékekkel és szolgáltatásokkal, az információtechnológiával, az információ felhasználóival, bibliometriával, tudományometriával, infometriával, az információs oktatással és képzéssel és más kapcsolódó témákkal foglalkoznak. A közleményeknek eredetieknek és olyanoknak kell lenniük, amelyeket korábban még nem publikáltak vagy adtak be publikálásra egyidejűleg máshova.

További információ:

<http://www.eu-jkt.com/en/Instructions-for-authors/Call-for-papers-9>

Lausanne Office
12 bis Place-Francois
1003 Lausanne,
Switzerland
Telefon: +41 793 9494 75
+41 445 86 30 38
submission@eu-jkt.com